

СЛОВЕНЦИ И БОКЕЉСКИ УСТАНАК ПРОТИВ АУСТРО-УГАРСКЕ 1882. ГОДИНЕ

Дванаест година након победоносног завршетка бокелског устанка и удовољења захтева Бокела од бечке владе по одредбама мира у Кнежлазу, 11. јануара, од којих је најважнија била, ослобођење од служења у редовној аустроугарској војсци,¹ избио је у Боки Которској нови устанак против Аустро-Угарске, са главним упориштем у Кривошијама. Од краја 1881. до почетка фебруара 1882. устаници су повремено и успешно изводили нападе на непријатељске мање делове, а од краја прве декаде фебруара, када је вишеструко надмоћнији непријатељ прешао у офанзиву, па до пред крај маја 1882, бокелски устаници су одолевали надирањима аустроугарских нападних колона и успели да осујете план непријатељске команде, срачунат на опкољавање и уништење устаничких јединица. Иако је избио у сасвим неповољно време, у условима оштре зиме и без ефикасне помоћи са стране, а тако исто у време великог угледа који је Хабзбуршка Монархија, након Берлинског конгреса, уживала у свету, овај устанак је снажно одјекнуо у Европи и наишао на искрену и отворену подршку оних словенских народа који нису били у саставу Аустро-Угарске.² Словенци су, упркос томе што су били у склопу

¹ О томе су Словенци били. попут избијања и развоја устанка, благовремено и у довољној мери обавештени, одлучно захтевајући од најмеродавнијих фактора да изађу у сусрет праведним захтевима бокелског народа. Појединости о одјеку бокелског устанка 1869. у Словенији наведени су у овим прилозима: Р. Luković, *Slovinci i krivošijski ustanak 1869*, *Zgodovinski časopis*, XIX—XX, 1965—1966, Љубљана 1966, стр. 296—307; исти, *Одјек у Словенији устанка у Боки Которској 1869—1870*, Зборник радова са научног скупа о устанку у Боки Которској 1869, Котор—Будва 1970, стр. 179—204.

² Насупрот владама Србије, Црне Горе и Русије, које су према бокелском устанку званично заузеле неутралан став, народ у тим државама је испољио спремност да помогне устанак свим расположивим средствима (Н. Стијеповић, *Херцеговачко-бокелски устанак 1882*, Борбена дејства и поуке, Београд 1963, стр. 171—183).

Хабзбуршке Монархије, судећи по тону писања ондашњих словеначких листова, иако подвргнутих оштрој цензури, помно пратили догађаје везане за овај устанак и испољили према устаницима, наравно у опрезној форми, симпатије. О томе у нашој историографији нема никаквог прилога. То нас је подстакло да, ослоњем на податке из ондашњих листова који су излазили на словеначкој етничкој територији, будући да у Архиву Словеније — *Deželno predsedstvo* нема уопште писаних докумената у којима се третирају питања из овог устанка, најнеопходније презентирамо о обавештености Словенаца о устанку и њиховом ставу према њему.

Словенци су били обавештени да је Закон о обавезном служењу Бокеља у аустроугарском домобранству, објављен јуна 1881, био главни узрок избијања устанка у Боки Которској, крајем 1881. године.

Знатно ојачана и увећана Босном и Херцеговином одлукама Берлинског конгреса, 13. јуна—13. јула 1878, Аустро-Угарска је одлучила да окупиране провинције подвргне одредбама Војног закона, тј. обавезном служењу у оружаним снагама Монархије војних обвезника из ове две бивше периферне турске покрајине. О томе се дискутовало већ од почетка 1881. на седницама заједничке владе. Реализовати ово у Босни и Херцеговини а мимоићи становнике Боке Которске било је немогуће. Због тога је, јуна 1881, објављен Закон о обавезној служби Бокеља у ландверу (*Landwehr*), односно у аустроугарском домобранству. И поред врло обазривог приступа органа власти ка упознавању народа у Боки Которској са одредбама тог Закона и његовој реализацији посредством извођења регрутације од стране регрутних комисија, Бокељи су ову одлуку бечке владе примили са одлучним и масовним негодовањем. У томе су нарочито предњачили становници Побора, Маина, Браића, Кривошија, Леденица, Убала и Ораховца. Огорчен, народ је протерао аустроугарске жандармеријске посаде са територије општина Кривошија, Леденица и Убала, одакле се 27. октобра 1881. ни један војни обвезник није јавио Комисији за регрутацију у Рисну. Осим тога, на иницијативу Кривошијана и Леденичана, који су још 17. фебруара 1881. упутили петицију цару да ослободи Бокеље војне обавезе и добили 12. априла исте године негативан одговор, скоро током читаве друге половине 1881. слате су од појединих општинских већа из Боке Которске молбе најугицајнијим чиниоцима у Бечу да се опозове Закон о служењу Бокеља у аустроугарској војсци.³

³ Опширније о околностима које су довеле до објављивања закона о обавези Бокеља да служе у домобранству и реаговању народа Боке Которске, током 1881, на ту меру бечке владе в.: Д. Тунгуз—Перовић, *Устанак херцеговачко-бокељски 1882. г. против Аустро-Угарске*, Сарајево 1922, стр. 22; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 143—155; Др Н. Капићић, *Херцеговачки устанак 1882. године*, друго издање, Сарајево 1973, стр. 75—76; *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882*,

О догађајима који се односе на акцију бокељског народа да, путем слања петиција најодговорнијим личностима у Бечу, дезавуише или у знатној мери ублаже Закон о обавези служења Бокеља у аустроугарској војсци, словеначка јавност је, како смо установили из ондашњих словеначких листова, била готово посве необавештена. До тога је, највероватније, дошло због исувише оштре цензуре,⁴ уверености да немачко-жидовски листови хиперболицу устаничку атмосферу у Боки Которској и због, за ондашње прилике, велике удаљености ове покрајине, која се налазила на крајњем југоистоку Монархије. Пошто нису имали дописника у Боки Которској, словеначки листови су о тамошњим догађајима обавештавали своје читаоце са закашњењем, јер су вести преузимали из других листова. Но, што се тиче околности да је одбијање Кривошијана и Леденичана да прихвате Закон о домобранству довело до устаничког врења и потом до оружаног устанка ових против Аустро-Угарске, са тиме је словеначка јавност била у довољној мери упозната. „Slovenski Narod“ је о томе објавио неколико саопштења, у рубрици „Politički razgled. Notranje dežele“, уз констатацију да се не ради о озбиљној ситуацији, како злонамерно пишу немачко-жидовски листови, већ о незадовољству због непоустљивости бечке владе у захтеву да Бокељи служе у аустроугарској војсци. Тако је, у броју од 27. новембра 1881. овог листа, наведено да се и са официјелне стране саопштава о знацима немира у Кривошијама и да се намеравају што пре предузети потребне мере да се поврати мир. Нарочито је истакнуто да је далматински посланик у Царевинском већу, др Миха Клаић, отворено протестовао што се устаници у Кривошијама називају „разбојницима“.⁵ На крају је констатовано да се у Боки

Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs, Verlag des k. k. Generalstabes, Wien, 1883, str. 13—19; H. von Czeschka, *Die Aufstände in Süddalmatien in den Jahren 1869/70 und 1881/82*, Behelf zum Studium der Kriegsgeschichte zusammengestellt nach authentischen Quellen, Heft XI, Wien, 1912, str. 35—36.

⁴ О томе је „Slovenski Narod“ обавестио своје читаоце. Наиме, у броју од 6. фебруара 1882, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“, о томе је овај лист објавио саопштење, у коме је, као најважније, наведено ово: „О немирима на југу нема посебних новости, јер је телеграфским бироима строго забрањено да примају такве извештаје. Влада не жели да се у народу шире нетачне вести о борбама“. У наставку је цитирана оштра реплика на ову владину одлуку задарског „Narodnog Lista“ („Slovenski Narod“ 29, 6. II 1882). — На седници Заједничке владе од 16. јануара 1882, посвећеној предузимању мера за угушење устанка, цар је, поред осталог, одлучно захтевао да се појача војна цензура и заведе строга контрола објављивања војних извештаја (Др Н. Караџић, *Херцеговачки устанак 1882. године* . . . , стр. 119—120).

⁵ Др Миха Клаић је на новембарском заседању Делегација 1881, као и у првој декади фебруара 1882, подвргао оштрој критици политику бечке владе према Јужним Словенима, заговарајући тезу потребе њиховог ослобођења од туђинске власти и стварања заједничке југословенске државе. У том циљу су дизани ранији устанци, па и овај у Кривошијама, Херцеговини и јужној Босни. Борци за ту идеју нису разбојници, већ устаници, подвукао је Клаић (Др Н. Капиџић, *Херцеговачки устанак 1882. године* . . . стр. 132—135).

Которској не ради о озбиљним немирима, јер су, како је сам министар рата истакао у Царевинском већу, у Драгаљу поломљена школска врата и запаљена школа, након чега су сами становници помагали гасити пожар. До тога је дошло отуда, како је истакао министар рата, што се тамошњи народ одлучно противи да њихови војни обвезници служе у аустроугарској војсци.⁶ Три дана доцније словеначки дневник је оштро напао тенденциозне написе у немачким листовима због њиховог децидираног анти-словенског става, израженог у преувеличавању немира у Кривошијама и тврдњи да је до њих дошло не због објављивања Закона о војној обавези Бокелја већ због тобожњег разорног деловања агената панславистичког покрета. Одговарајући на ову инсинуацију, „Slovenski Narod“ цитира текст из задарског „Narodnog Lista“, у коме се изричито наглашава да будућност Аустро-Угарске, односно њен будући опстанак, зависи од њеног става према словенским државама, а у првом реду према Русији. Уколико надвлада „противсловенска струја, која својом мржњом према Словенима поткопава државне темеље, заговарајући неразбориту политику, те на тај начин излаже државу опасности неумитне погибелји. У том случају и измишљени панславизам могао би постати нешто више неголи, пак, празно страшило.“⁷ Надаље, у

⁶ На крају овог извештаја, у смислу закључка, односно презентирања свог става, уредништво органа словеначких либерала костатовало је ово: „S tem besedami ministrovimi je dokazano, kako nesramno je lagalo židovsko časopistvo, ko je pisalo da se dogajajo strašanske reči v Dalmaciji“ („Slovenski Narod“ 271, 27. XI 1881.

⁷ „Slovenski Narod“ 273, 30. XI 1881. — У опширном уводнику „Slovenski in Taaffeve vlada“ (Eduard Taaffe), објављеном у „Slovenskom Narodu“, у броју од 27. новембра 1881, нарочито је истакнуто да влада уверење како је кабинет Едварда Тафеа наклоњен Словенима па, према томе, и Словенцима, што не одговара стварности. Она заправо води посебну политику према свакој словеначкој покрајини, те о захтеву политичког уједињења Словенаца не може бити ни говора. На крају овог уводника, у смислу закључка о политичком ставу бечке владе према Словенцима, као најважније, наведено је ово: „V političnem življenji nijnamo nikasega središča in v političnem zjedinjeni ne smemo skoro najmanjše besedice črhiniti. In to vse zategadelj, ker je ministerstvo Taaffe Slovanom in Slovencem prijaznejše, kot so bila prejšnja ministerstva. Skrajnji čas je, da se v tem oziru zopet povrnejo nekdanje razmere, da se mej nami zopet vzbudi vseslovenska zavest, da se zamori nenaravni ta separatizem, ki se ravno zdaj pod vlado grofa Taaffeja na vse strani rasteza, tako da bode kmalu toliko slovenskih plemen, kolikor je kronovin, v katerih prebiva naš rod! Politične naše razmere zahtevajo torej, da se prej kot mogoče snide političen shod veljavnih rodoljubov iz vsega Slovenskega, na katerem bi se javno posvetovalo, kako naj se politično naše delovanje koncentrira, kako naj se istrebi iz tega delovanja separatistični plevel, ki zdaj ne dopušča, da bi seme vseslovenske zavesti pognalo mej nami svoje kali“ („Slovenski Narod“ 271, 27. XI 1881. — У току владавине страначки неопредељене владе, предвођене Едвардом Тафеом, 14. августа 1879-новембра 1893, Словенци су добили ситније уступке из домена националних права. Омогућена им је употреба словеначког као наставног језика у основним школама и, што је веома важно, у знатној мери је ослабио притисак на бираче на изборима, па су могли гласати по свом нахођењу. Што је најважније, престао је, у великој мери, у односу на седамдесете године, противсловеначки притисак од не-

броју од 3. децембра 1881. овог листа, кратко је саопштено да је фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, у својству намесника Далмације, обишао веће општине у Боки Которској и „опоменуо их да буду мирни“, а дванаест дана доцније овај лист је саопштио својим многобројним читаоцима да су сви помирљиви напори барона Стевана Јовановића остали безуспешни. Јер, „чак и Убљани, који су 1869. били мирни, овога пута су се одупрли регрутацији“.⁸ Даље је, у броју од 8. децембра, наведено „да су жидовско-немачки листови, из мржње према Словенима, подигли ларму у вези с устаничким врењем у Боки Которској“. У наставку овог извештаја истакнуто је да ти листови преувеличавају догађаје у Боки Которској, што истичу и неки мађарски листови, који пишу „да устанка нема већ да народ, напротив, помирљиво слуша савете намесникове те ће се, како изгледа, покорити Закону о домобранству“.⁹ Преносећи *ad litteram* вест из загребачког „Obzora“ о стању у Боки Которској, у броју од 15. децембра 1881. словеначког дневника, јавности у Словенији је, уједно, саопштено да поменути орган Независне народне странке у Хрватској има идентичан поглед на догађаје у Боки Которској као и орган словеначких либерала. Најважнији део тог саопштења гласи: „Све виести, које су последњих дана стигле из Боке Которске сугласно јављају, да у Кривошијах влада подпун мир. Надати се је дакле, ако владини органи буду и од селе поступали опрезно, те ако каквим пренаглањем и нестрпљивошћу не почине погрешака, да ће сви мирно и вршити. Ну то управо као да није по вољи уставовјерцем и некојим мађарским круговом. Они тако жељно пушу у ту ватру, као да би у њој имали изгорити сви они који не одобравају њихове себичне политике, толи у Далмацији коли у свој осталој држави. Види се то најбоље из лажних виести о стању тамошњих ствари, очевидно с намјером, да узрујају јавно мњење и потисну

мачке Либералне странке, па је положај Словенаца био знатно подношљивији (уп.: F. Zwitter, *Slovenци in habsburška monarhija*, *Zgodovinski časopis*, XXI, Љубљана 1967, стр. 59—60; V. Melik, *Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu*, Међународни научни скуп поводом 100-годишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и источној кризи 1875—1878. године, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Посебна издања, књига XXX, Одјелјење друштвених наука, књига 4, том II, Сарајево, 1977, стр. 61—63).

⁸ Уп.: „Slovenski Narod“ 276, 285 од 3. и 15. XII 1881. — Власти су настојале да обазриво, уз стрпљиво убеђивање, приступе регрутовању војних обавезника у Боки Которској за служење у аустроугарској војсци. На дан 25. маја 1881. далматински намесник, генерал Гаврило Родић, присуствовао је састанку народних главара Боке Которске у Рисну, где се уверио у чињеницу противљења Бокеља Закону о ландверу. Он је новембра 1881. пензионисан. На његово место је постављен, 16. новембра, фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, који је лично предузео потребне кораке у смислу приволавања народа на пријем Закона о домобранству, али је наишао код Кривошијана и Леденичана на одлучан отпор (уп.: Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 60—61, 148—154; Др X. Капицић, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 76—78, 93).

⁹ „Slovenski Narod“ 280, 8. XII 1881.

владу на енергично поступање¹⁰. У овом листу, у броју од последњег дана децембра 1881, неодређено је наведено да је у Кривошијама дошло до боја између устаника и аустроугарских оружаних снага. До овог сукоба је дошло, како се тамо подвлачи, као последица одлучног супротстављања народа Закону о домобранству, чему су највише криви они органи власти који према народу примењивали насилне мере.¹¹ Даље је, у броју од 2. јануара 1882, наведено да се „ускоро очекује слање од стране Кривошијана бечкој влади изјаве да ће се покорити Закону о домобранству“. У вези с тим је истакнуто да би тиме била „зацељена велика рана на аустријском телу“, уз упозорење бечкој влади да убудуће обавезно „мора друкчије поступати у Кривошијама неголи, пак, у Босни и Херцеговини“.¹² Уверен да ће се Кривошијани смирити и акцептирати закон о служењу њихових обвезника у аустроугарској војсци, словеначки дневник је наредног дана презентирао својим читаоцима кратко саопштење задарског „Narodnog Lista“, у коме је наведено да су се прилике у Кривошијама промениле у правцу смиревања, јер се од стране утицајних особа, наводно, успешно посредује у смислу вођења преговора између аустријских органа власти и кривошијских главара из којих би резултирало акцептирање Закона о домобранству од стране Кривошијана.¹³ Вредан је пажње уводник „Iz slovanskih časnikov“, објављен у „Slovenskom Narodu“, у броју од 23. јануара 1882, који садржи интервју устаничког вође у Кривошијама, Самарцића, дат которском дописнику врло угледног дневника и органа владајућег режима у Русији, „Московских Ведомостих“, обављен

¹⁰ „Slovenski Narod“ 285, 15. XII 1881.

¹¹ Тај кратак део саопштења, који се односи на догађаје у Кривошијама, гласи: „V Krivošijah vnel se je boj, ljudstvo se brani proti upeljavi brambenega zakona. Tu pa se vlada zopet premalo trudi, da bi pridobila uporne Krivošijance. Za razmere v Krivošijancih pa so odgovorni oni, ki so Hercegovino in Bosno tako upravljali. Nikjer prijetnega pogleda. Urajmo, da bode novo leto prineslo zaželjeno svobodo vsem avstrijskim narodom“ („Slovenski Narod“ 298, 31. XII 1881). — Како се из наведеног саопштења види, словеначка јавност је, последњег дана децембра 1881, обавештена да је у Кривошијама дошло до оружаног сукоба између устаника и аустроугарских оружаних снага. Међутим, та вест је посве неодређена, јер није означено место, а ни датум сукоба. Није искључено да се има у виду први напад устаника на једну жандармеријску патролу изнад Каменог код Херцег-Новог, 29. децембра 1881, из заседе, приликом чега је, како тврди Никола Стијеповић, пет жандарма убијено, док устаници нису имали губитака (Н. Стијеповић, *op. cit.*, str. 158).

¹² „Slovenski Narod“ 1, 2. I 1882.

¹³ „Slovenski Narod“ 2, 3. I 1882. — Вероватно се има у виду деловање у том правцу среског начелника у Котору, Емануила Будисављевића, начелника општина и самог далматинског намесника, фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића, који су се, нарочито крајем 1881, узалуд трудили да приволе Кривошијане на послушност (Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 153—158).

1. јануара 1882. године.¹⁴ Дописник нарочито подвлачи да је боравио међу кривошијским устаницима и да је од њиховог вође, Самарџића, љубазно примљен. Изјава поменутог устаничког вође може се свести на следеће као најважније: 1) борба „до последње капи крви“ за потпуно ослобођење Боке Которске, „на што нас је Аустрија присилила“ због своје угњетачке политике према Бокељима; 2) сав народ Боке Которске ће се листом на оружје свима, „јер смо сви Срби“; 3) дићи ће се придружити устаницима, „јер смо сви Срби“; 3) дићи ће се придружити на оружје сви Херцеговци, Срби и Муслимани, „а придружиће нам се још око 1000 добровољаца из Црне Горе“; 4) циљ устанка је истеривање Аустријанаца из Боке Которске и Херцеговине и прикључење ових крајева Црној Гори; 5) „ако будемо присиљени, повући ћемо се у Црну Гору, али нећемо пустити на миру Немце у нашој земљи, већ ћемо им се осветити што су нас отуда протерали“; 6) свеопшти устанак ће отпочети на пролеће, када ће устаници предузети офанзиву против аустроугарске војске.¹⁵ Коначно, у овом листу је до краја јануара 1882, кратко наведено ово: да је на дан 18. јануара међу Кривошијанима раздвојена прокламација, илегално штампана ћирилицом, „чији се садржај ради постојећег Закона о штампи не сме објавити“; да су Убљани и Грбљани поставили Јовановићу услове под којима се хоће потчинити, „али их овај није прихватио ради исувише великих захтева“; да су Кривошијани, кад је кроз теснац Вериге и Рисански залив пловио аустријски пароброд, „развили на брдима српске заставе, али су се уздржали од непријатељских демонстрација, упркос томе да су имали погодне прилике напасти пароброд на више места“.¹⁶

„Slovenec“, у то време најчитанији словеначки лист после „Slovenskog Naroda“ на словеначкој етничкој територији, објавио је у четвртном кварталу 1881. неколико саопштења о збивањима у Боки Которској, у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“. Попут словеначког дневника, и овај лист је, и то знатно оштрије,

¹⁴ Двојица Самарџића се 1881. јављају као одлучни поборници неприхватања Закона о домобранству и као вођи Кривошијана: Петар Андрић и Пусјо Мијатов. Они су, како истиче Никола Стијеповић, крајем маја 1881, посетили Стевана Зимоњића и замолили га да црногорској влади саопшти о одлучном одбијању Кривошијана и Леденичана да прихвате Закон домобранству. Том приликом су се преко Стевана Зимоњића обратили црногорској влади с молбом „да нам господар пусти робље у границу, ми бисмо се били и верали по планинама“. Како је наведено у делу Генералштаба аустроугарске војске и у монографији Владимира Белића, кривошијским устаницима је командовао њихов кнез, Петар Самарџић (уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882*... стр. 151; В. Ј. Белић, *Ратови српског народа и XIX и XX веку (1788—1918)*, Српски народ у XIX веку, књига IX, Београд (1937). стр. 69; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 153).

¹⁵ У смислу опрезног коментара на садржај овог интервјуа наведено је, на крају уводника, ово: „Из tega vidi se, da so Bokezi odločni bojevati se in ne delati nikakvih pregovorov z našo vlado. Bodo li oni ostali res pri svojej sedanjej odločnosti, ali se bodo premislili-učila nas bode bližnja bodočnost“ („Slovenski Narod“ 18, 23. I 1882).

¹⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 19, 20, 22 од 24, 25. и 27. I 1882.

критиковао органе Либералне немачке странке, који су хиперболисали догађаје у Боки Которској у вези са Законом о домобранству, истичући да су они последица пропагандне делатности славенофилских агената, те је, саобразно томе, неопходно да Монархија предузме, што пре, најоштрије мере против кривошијских побуњеника. Овај словеначки лист је истицао да је до устаничког врења у Кривошијама дошло због наметања Бокељима закона о обавезном служењу у аустроугарској војсци, заговарајући тезу да је бечка влада погрешила, јер није узела у обзир специфичан положај Бокеља. Тако је, у броју од 6. октобра 1881. овог листа, отворено изражено неслагање са наводним прикупљањем у Котору аустроугарске војске у циљу оружане интервенције против Кривошијана, будући да су они, како је обавестио јавност орган немачких либерала, *Neue freie Presse*, решени да се оружаном борбом одупру регрутацији тамошњих војних обвезника у домобране. У наставку овог саопштења нарочито је истакнуто да су Бокељи веома сиромашни, па би требало да буду ослобођени војне обавезе, те би било преко потребно да у том смислу иступе словеначки народни посланици у Царевинском већу.¹⁷ Двадесет један дан доцније, кратко је саопштено да се регрутација у Боки Которској изводи без сметњи, па се вести „жидовских листова“ о неминовности избијања у Кривошијама новог оружаног устанка против Монархије нису оствариле; „биле су измишљене да би садашња влада била доведена у неприлику“.¹⁸ Међутим, у броју од 22. новембра 1881. кратко је саопштено да је ситуација у Боки Которској магловита, како је наведено и у саопштењу наредног броја овог листа, уз нагласак да би било жалосно ако дође до новог оружаног устанка и „ако наша влада не би могла бити без тих пар стотина војника из которског среза“.¹⁹ Даље је, у броју од претпоследњег дана новембра, у језгровитој форми наведено да се Закону о домобранству супротставља само неколико села у Боки Которској, али не и цару, па би са мало попустљивости према захтевима народа тих села могло доћи до смирења духова.²⁰ Петнаест дана доцније кратко је наведено

¹⁷ Ово кратко али, важно саопштење заслужује да га на овом месту *ad litteram* наведемо. „N. fr. Presse“ hoče vedeti“, стоји у овом саопштењу, „da se mislijo Krivošijanci v Dalmaciji z orožjem ustaviti novačenju in vojaški dolžnosti, ter da vlada že zbira vojsko v Kotoru, da bo upornike ukrotila. Mi to zelo obžalujemo. Ali bi Avstrija ne mogla shajati brez tistih par stotin vojakov, ki jih misli tam dobiti? Prebivalci se silno revni in vojaška dolžnost jim je hudo breme; mar bi tu ne bila na mestu kako izjema ali olajšava? Slovenskim poslancem v državnem zboru naj bo ta stvar priporočena, da se zabrani nepotrebno krvoprolitje“ („Slovenec“ 111, 6. X 1881).

¹⁸ „Slovenec“ 120, 27. X 1881.

¹⁹ Уп.: „Slovenec“ 130, 131 од 22. и 24. XI 1881.

²⁰ О томе је тамо речено дословно ово? „V Dalmaciji ni tako nevarno, kakor se je pisalo. Upornih je le nekaj vasi, pa te se ne upirajo cesarju, ampak le v redni vojski nečejo služiti, ter hočejo imeti svojo deželno brambo, s katero so vsak čas pripravljeni za Avstrijo bojevati se. Kako lahko bi se stvar poravnala, ko se tem ljudem dale neke olajšave“ („Slovenec“ 133, 29. XI 1881).

да је у Боки Которској још увек нејасна ситуација и да нема изгледа за потпуно смиривање у блиској будућности,²¹ јер се још увек концентришу војници у которском срезу.“²¹ Даље је, у броју од 22. децембра 1881, у нешто подужем извештају, као најважније наведено да се Кривошијани нису опаметили, јер мисле да се њихових 700 бораца, колико их се до тада прикупило, могу одупрети целој Аустрији. „Ми смо више пута рекли“, истиче се тамо, „да веома жалимо што се Аустрија каприцира и инсистира на томе, да морају Кривошијани такође у редовну војску ступити; та ваљда на тој чети војника не почива сва судбина државе! Кривошијани су спремни бранити аустријске границе против сваког непријатеља, искључиво под командом својих четовођа, са својим оружјем и на свој начин“.²² И у уводнику „Vstaja v Hercegovini“, објављеном у броју од 21. јануара 1882, одлучно се заступа гледиште да Бокеље треба ослободити од обавезе служења у аустроугарској војсци. Тамо је, наиме, као најважније, истакнуто да су жестоки напади немачких листова на бившег далматинског намесника, Гаврила Родића, посве неоправдани, Неосноване су оптужбе о тобожњој попустљивости Родића према Бокељима, која је довела до одлучног отпора Кривошијана и Леденичана служењу војних обвезника из њихове средине у аустроугарској војсци. Родић је, како се тамо истиче, по царевом наређењу, повратио мир у Боки Которској, почетком 1870. Он им је тада, у цареву име, признао олакшицу коју су и под влашћу Млечана уживали: да нису обавезни служити у аустроугарској војсци. На крају овог дугог уводника је, у сасвим одређеној и одлучној форми, наведен захтев да Бокељи и даље буду ослобођени војне обавезе, уз нагласак да би требало да немачки листови то имају у виду, и да „уместо захтева вешала за побуњенике акцептирају као важећу одредбу специфичност сваке покрајине, будући да је паметније те посебности какве народности или покрајине поштовати неголи их, пак, затирати и одстрањивати“.²³

У осталим словеначким листовима још су оскудније вести током 1881. о догађајима у Боку Которској. Додуше, редакције тих листова су најнужније презентирале својим читаоцима о томе — да Кривошијани одлучно одбијају да се потчине наредбама власти у вези с применом Закона о домобранству, будући да су игнорисали регрутацију војних обвезника. Тако је, на пример, у „Novicama“, у броју од 5. априла 1882, у делу састава „Упор в споднји Далмацији (то је, в Кривошији), Hercegovini in Bosni“ од Ј. В. Т., у рубрици „Zgodovinske stvari“, сасвим одређено наведено да је једини узрок избијања устанка против Аустро-Угарске у Кривошијама било објављивање Закона о домобранству и настојање на његовој принудној реализацији у Боки Которској.²⁴ Поред тога,

²¹ „Slovenec“ 139, 15. XIII 1881.

²² „Slovenec“ 142, 22. XII 1881.

²³ „Slovenec“ 8, 21. I 1882.

²⁴ „Novice“ 14, 5. IV 1882, стр. 109.

Ј. В. Т. у свом раду истиче да је народ у Кривошијама „листом устао на оружје“, јер се није могао помирити са захтевом бечке владе да тамошњи војни обвезници служе у аустроугарској војсци.²⁵ Орган горичких либерала, „Soča“, у броју од 18. новембра 1881, у рубрици „Politični pregled“, објавио је кратко саопштење, у коме је наведено да су Кривошијани, још пре неколико месеци, далматинском намеснику, барону Гаврилу Родићу, ставили до знања да се неће повиновати Закону о домобранству, а у наредном броју, у истој рубрици, наведено је ово: „Влада намерава да у Далмацији енергично поступа. У ствари нема толике опасности; њу су измислили иредентистички и жидовски листови, који би желели да тиме садашњу владу оборе.“²⁶ У рубрици „Politični ogled. Austriske dežele“, мариборски недељни лист „Slovenski Gospodar“, у неколико бројева, у четвртом кварталу 1881, објавио је кратка саопштења, у којима је наведено да Кривошијани одлучно одбијају да њихови војни обвезници служе у аустроугарској војсци. Међутим, органи власти упорно инсистирају на томе да се регрутовање обави и тамо, па има разлога за бојазан да садашње стање не доведе до новог оружаног устанка народа Боке Которске против Аустро-Угарске. У броју од 29. децембра 1881. наведено је, у лапидарној форми, да је међу Кривошијанима очито устаничко врење („додуше, они су још увек мирни, јер се не усуђују напасти на наше војнике у утврђеним положајима“,) док је у броју од 5. јануара 1882, као најважније, наведено да је немачко-мађарска угњетачка политика према словенским народима главни кривац за садашње стање у Боки Которској.²⁷ Коначно, тршћански седмодневни лист „Edinost“ у броју од 7. јануара 1882, у рубрици „Politični pregled. Notranje dežele“, обавестио је своје читаоце о стању у Боки Которској, у том смислу што је констатовао да у Кривошијама још увек влада мир, те су се испоставила као нетачна саопштења о борбама кривошијских устаника против аустроугарских оружаных снага, објављена у неким немачким листовима.²⁸

Доследно заговарајући политику бечке владе, која се и у то време, у нешто блажој форми, испољавала у политичком угњетавању и економској експлоатацији ненемачких и немађарских народа у Двојној Монархији, у првом реду Јужних Словена, љубљански дневник на немачком језику „Laibacher Zeitung“ избегавао је да свакодневно објављује саопштења о збивањима у Боки Которској након објављивања закона о обавезном служењу

²⁵ „Novice“ 18, 3. V 1882, стр. 140.

²⁶ Уп.: „Soča“ 47, 48 од 18. и 25. XI 1881.

²⁷ Уп.: „Slovenski Gospodar“ 44, 48, 51, 52, 1 од 3. XI, 1, 22, 29. XII 1881. и 5. I 1882, стр. 349, 374, 398, 405, 5.

²⁸ „Edinost“ 1, 7. I 1882.

бокељских војних обвезника у аустроугарској војсци, већ је ова сумирао и објавио у једном подужем напису. Наиме, у броју од 22. новембра 1881. објављен је састав под насловом „Iz Boke Kotorske“ чији се садржај, углавном, може свести на следеће: 1) да је у планинском делу Боке Которске, тј. у Кривошијама, дошло до устаничког врења због одсудног противљења тамошњег становништва да пошаље војне обвезнике из своје средине на регрутацију; 2) „да су разбојничке банде которског епископа, који се у те крајеве упутио ради извршења религиозних обреда, задржале и приморале да се врати назад, при чему није дошло до примене насиља“; 3) да су „разбојници“ упали у „напуштене блокхаузе, Драгаљ и Црквице, као и у школу у селу Уњерини и девастирали их“; 4) да се регрутација војних обвезника за аустроугарску војску на подручју Боке Которске, сем у Кривошијама, изводи без сметњи.²⁹ Ове податке је, у скраћеној верзији, објавио и орган домаћих Немаца у Крањској „Laibacher Wochenblatt“, у неколико бројева, крајем новембра и током децембра 1881. Наиме, он је, као осведочени непријатељ јужних Словена, због њихове тежње за стварање слободне јужнословенске државе, и поборник што хитније и безобзирније аустроугарске војне интервенције у Боки Которској, нарочито истицао: да је до устаничког покрета у Кривошијама дошло због деловања славенофилских агитатора; да је претходни далматински намесник, барон Гаврило Родић, према Бокељима био наклоњен и попушљив, што је, у знатној мери деловало охрабрујуће на Кривошијане да се одупру Закону о домобранству; да на подручју Боке Которске већ дејствује преко 1000 устаника које, тобоже, издашно потпомаже Црна Гора.³⁰

Ратоборно становништво у Кривошијама се повезало са омањом хајдучком четом под заповедништвом Стојана Ковачевића, када је ова, у новембру 1881, прешла из Херцеговине у Кривошије. Долазак у Кривошије Ковачевићевих хајдука, који ће у каснијим борбама, након повратка у Херцеговину, испољити велику храброст и пожртвовање, у знатној мери је утицао на ја-

²⁹ „Laibacher Zeitung“ 266, 22. XI 1881, стр. 2252. — Одлучно и истрајно су се супротстављали регрутовању војних обвезника за аустроугарску војску, поред Кривошијана, још и Леденичани. Због тога су органи аустријске власти захтевали од епископа бококоторског, др Герасима Петрановића, да одржи литургију у Цркви на Драгаљу и том приликом икупљене главаре и народ приволи на славе војних обвезника регрутної комисији у Рисну ради конскрибовања у аустроугарску војску. Поруку о доласку поменутог православног епископа упутио је начелник рисанске општине Кривошијанима и Леденичанима 4. новембра, а наредног дана и Убљанима. Кривошијани и Леденичани, прозревши намеру власти, зауставили су епископа на Леденицама и вратили га у Рисан. Очекујући напад Кривошијана и Леденичана, аустроугарска војна команда је убрзо потом повукла граничну посаду из Драгаља, а разјарени народ је „одмах иза тога разрушио тврђаву у Драгаљу и касарну у Црквицама“ (уп.: Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 154—155; Др Х. Капић, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 75—76).

³⁰ Уп.: „Laibacher Wochenblatt“ 67, 68, 70 од 26. XI, 3. и 17. XII 1881.

чање борбеног расположења Кривошијана и њихове решености да поведу оружану борбу против аустроугарске војске. Током децембра 1881, када су Кривошијани неопозиво решили да отпочну борбу у циљу ослобођења од аустроугарске власти, Стојан Ковачевић се са својом хајдучком групом вратио у Херцеговину да организује устанак против окупатора заједно са другим устаничким вођама.³¹

О боравку Стојана Ковачевића са мањом групом хајдука из Херцеговине на територији Боке Которске словеначка јавност је у најважнијем упозната посредством извештаја објављених у ондашњим листовима, који су излазили на словеначкој етничкој територији. Ти извештаји су, изгледа, преузети из немачких новина. Због тога се тамо Ковачевићева хајдучка група назива „разбојницима“ и потпаљивачима немира у Кривошијама, уз енормно преувеличавање броја хајдука. Очигледно је да словеначком јавном мњењу, које се залагало за попустљивост бечке владе ради очувања мира, чиме би се дисквалификовале тврдње немачких листова о потреби предузимања бескомпромисних мера против Кривошијана који слушају славенофилске агенте и буне се против своје државе, није конвенирала акција хајдука, предвођених Стојаном Ковачевићем, на територији Боке Которске. Због тога су се Словенци, како се види из саопштења објављених у „Slovenskom Narodu“, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“, и у другим словеначким листовима, негативно односили према хајдучкој групи Стојана Ковачевића и њеном боравку у Боки Которској. У броју од 19. новембра 1881. словеначког дневника наведено је кратко и недовољно одређено: „Велика група разбојника и пљачкаша приспела је из Херцеговине у Кривошије и тамо опљачкала више зграда. Покрајински намесник је одмах предузео потребне кораке“.³² Вредно је помена, како изгледа, нарочито то што је „Slovenski narod“, у истој рубрици, у броју од 7. јануара 1882, објавио ad litteram саопштење преузето од задарског „Narodnog Lista“, које се односи на први препад кривошијских устаника на аустријску жандармеријску патролу изнад Каменог код Херцег-Новог, 29. децембра 1881. Недовољно обавештен о деловању хајдучке групе Стојана Ковачевића током њеног боравка у Боки Которској, задарски лист је подвукао, а словеначки дневник то преузео, да су овај напад извршили Стојанови хајдучи, приликом чега су погинула тројица жандарма родом из Далмације и један из Чешке. Након навођења имена погинулих жандарма, у саопштењу је нарочито подвучено као клевета на рачун бораца за слободу под командом Стојана Ковачевића: „Они погинуше као јунаци, на пољу части, на обрану закона и реда, штитећ бокоцоторске становнике од лоповских нападања. Кова-

³¹ Уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien and Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 150; Д. Тунгуз—Перовић, *op. cit.*, 31—33; Н. Стијеповић, *op. cit.*, 156—157; Др Х. Капицић, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 78—79.

³² „Slovenski Narod“ 264, 19. XI 1881.

чевићевих разбојника! У овој несрећи ми се још тјешимо што чујемо, да наши Кривошијанци нису барем омастили руке у невину крв те своје браће, већ да клетва овог разбојништва пада сва на Ковачевићеве четнике. А ни срамота тог злодјела неће пасти на Боку, јер напокон Бокељи нису криви, ако бездушни разбојници хоће да харају њихов завичај. Што је пак најсрамотије у овом крвавом чину она 4 жандарма мртва, бијаху садрта, барбарски раскомадана и осакаћена на начин тако грозан и срамотан, да се не да описати“.³³ Даље је, у неколико кратких саопштења, објављених у овом листу у току јануара и фебруара 1882, истакнуто да су Кривошијани тесно повезани са хајдучком четом из Херцеговине под командом Стојана Ковачевића, што је неминовно утицало да се они одлуче за неопозиву решеност да се, посредством оружане борбе, одупру служењу у аустроугарској војсци.³⁴ У осталим словеначким листовима нема саопштења која недвосмислено третирају питање деловања мање хајдучке групе под командом Стојана Ковачевића на подручју Кривошија. Додуше, неколико тих листова објавило је кратка саопштења, у којима се, у недовољно јасној форми, констатује да је из Херцеговине приспело у Кривошије „неколико разбојничких чета“, уз помињање имена Стојана Ковачевића једино у „Slovenscu“, у броју од 21. јануара 1882, које су се повезале са тамошњим бунтовницима. Ваља рећи и то да је изражена нада у брзо постављање мира и враћање безбедне ситуације у Боки Которској. До тога ће, речено је тамо, свакако доћи, из разлога што ће се упорници, због слабе подршке народа, „сами укротити и распршити“; али је, поред тога, тамо приметна и бојазан да се ради о предигри озбиљног оружаног устанка народа у Боки Которској против Аустро-Угарске.³⁵

Орган Покрајинске владе за Крањску, „Laibacher Zeitung“, објавио је, у броју од 22. новембра 1881, напис с насловом „Из Воке Которске“, у коме је приметна алузија на деловање хајдучке групе Стојана Ковачевића у Кривошијама. Но, она је кратка и недовољно садржајно одређена. Наиме, речено је да онедавна спорадично упадају из суседне Херцеговине у Кривошије „разбојничке банде“, уносећи немир међу тамошње становништво.³⁶ Међутим, у кратком извештају, објављеном у органу немачке Либералне странке у Крањској „Laibacher Wochenblattu“, у броју од 26. новембра 1881. наведено је нетачно да у Боки Которској

³³ На крају овог извештаја, без видне ознаке става редакције, наведено је ово: „Za te žalostne razmere v Dalmaciji dela 'P(ester) Li(oyd)' birokrasijo odgovorno, katera nij nič storila, da bi se je bila izvela asimilacija južne Dalmacije z monarhijo“ („Slovenski Narod“ 5, 7. I 1882).

³⁴ Уп.: „Slovenski Narod“ 11, 14, 15, 40 од 14, 18, 19. I и 18. II 1882.

³⁵ Уп.: „Slovenec“ 133, 29. XI 1881; 8, 21. I 1882; „Novice“ 14. 5. IV 1882, стр. 109; „Edinost“ 1, 7. I 1882.

³⁶ „Laibacher Zeitung“ 266, 22. XI 1881, стр. 2252.

„устаничке чете, јачине око 1000 глава, стоје под командом Ковачевића, Матановића и Самарџића“.³⁷

Након првих знакова који су указивали на устаничко врење у Кривошијама, почетком новембра 1881, Аустро-Угарска је пребацила на подручје Боке Которске три ловачка батаљона и од њих формирала кордон између Кривошија и приобалних насеља, како би се устаницима спречило снабдевање средствима за живот и борбу. Иако се јавно декларисала за неутрално држање према устаничком покрету, Црна Гора је тајно интензивно радила на томе да устанак у Херцеговини тесно повеже са устанком у Кривошијама, али без виднијег успеха. На притисак Аустро-Угарске, она је на граници према Херцеговини и Кривошијама организовала кордон, те је тиме устанички покрет лишен неопходно потребне помоћи. Да би спречила повезивање бунтовних покрајина, Херцеговине и Боке Которске, бечка влада је од јединица војске и жандармерије образовала кордон, 9. децембра 1881. Кордон је формиран од делова 16. пешадијског пука, распоређених од морске обале код Суторине до црногорске границе. У селима Крушевицама, Богојевић-Селу, Коњском и Ораховцу дислоцирана је по једна чета овог пука, док су у мањим селима постављене жандармеријске станице.³⁸

О овим превентивним мерама, које је бечка влада предузела у циљу спречавања избијања оружаног устанка на подручју читаве Боке Которске и његовог локализовања, у крајњој линији, на подручје Кривошија, до чега је и дошло, словеначки листови су, у првом реду словеначки дневник, обавестили своје читаоце у најважнијем, у скученој и доста уопштеној форми. Ваља истаћи да су словеначки листови одобравали наведене потезе бечке владе, надајући се да ће се очувати потпуни мир и тиме депласирати учестали захтеви немачких листова да се што пре и без икаквих скрупула предузму најоштрије мере против виновника нереда у Боки Которској, те тако у корену сасеку покушаји оружане борбе народа тог краја за ослобођење од Хабзбуршке Монархије. Како мислимо, ниже наведено може послужити као аргументација ове тврдње. Наиме, „Slovenski Narod“, у броју од 3. децембра 1881, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“, лаконски је саопштио својим многобројним читаоцима: „Босанска влада је наредила, да се затвори граница од Требиња до Билеће, како би

³⁷ „Laibacher Wochenblatt“ 67, 26. XI 1881. — Кривошијским устаницима је командовао њихов кнез Петар Самарџић (уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 151; В. Ј. Велић, оп. cit., стр. 69).

³⁸ Уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 43; *Erinnerungen an 1882*, Streffleurs österreichische militärische Zeitschrift, XLII (der ganzen Folge 78) Jahrgang, III Band, Wien, 1901, стр. 217; Н. von Czeschka, оп. cit., стр. 37—38; Д. Тунгуз—Перовић, оп. cit., стр. 23—24; Х. Капиџић, *Crna Gora prema hercegovачком ustanku 1882 г.*, Годишњак Историјског друштва Босне и Херцеговине, година VI, 1954, стр. 155; исти, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 76—78, 93—94; Н. Стијеповић, оп. cit., стр. 46

се спречио сваки прелазак из Херцеговине у Боку Которску“.³⁹ Седамнаест дана доцније, у истој рубрици, лапидарно је речено да је далматински намесник, фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, знатно ојачао војне посаде у утврђеним фортификацијским објектима у Боки Которској, а у броју од 29. децембра 1881, у истој рубрици, сасвим одређено је наведено да генерал Јовановић намерава у потпуности Кривошијане изоловати, тиме „што ће их сасвим одрезати од свих суседа, да ниоткуда не буду могли добијати војну помоћ ни храну“.⁴⁰ Поред тога, у истој рубрици, у броју од 9. јануара 1882, објављено је саопштење у коме је наведено да бечка влада стоји на становишту неопходности повратка мира и поштовања Закона о домобранству у Кривошијама, посредством војне интервенције. Сходно томе, одлучено је слање знатних војних ефектива у Боку Которску; „тамо су de sacto упућене нове чете“.⁴¹

Словеначки дневник је у неколико бројева, у рубрици „Politični pregled. Vnanje države“, крајем 1881. и почетком 1882. године, објавио саопштења у којима отворено брани Црну Гору од напада немачких листова и сваљивања кривице на њена леђа за догађаје у Кривошијама, чврсто заузевши став по коме се влада књаза Николе држи према Аустро-Угарској сасвим коректно, будући да је у односу на устанички покрет заузела неутрално држање. Тако је у броју од 6. децембра 1881. наведено да је, након примене у Кривошијама Закона о домобранству, што се тиче држања Кривошијана према овом кораку бечке владе, од стране меродавних органа власти више обраћена пажња на понашање Црне Горе неголи самих Бокеља. Тога су Црногорци у потпуности свесни. У наставку овог саопштења наведен је из „Гласа Црногорца“ ad litteram, у преводу на словеначки језик, најважнији део става црногорске владе према догађајима у Кривошијама, чија се квинтесенција своди на то да Бокељи обавезно треба да се односе лојално према Аустро-Угарској и законским одредбама које она издаје, будући да се налазе у њеном саставу.⁴² На крају

³⁹ „Slovenski Narod“ 276, 3. XII 1881.

⁴⁰ Уп.: „Slovenski Narod“ 289, 296 од 20. и 29. XII 1881.

⁴¹ „Slovenski Narod“ 6, 9. I 1882.

⁴² Тај део гласи: „Črnogorska vlada nij mogla niti prej niti denes pozabiti da so Bokezi podaniki Avstro-Ogrske in da imajo kot taki dolžnosti, katere nijso nič mari nobenej države in tudi Črnej Gori ne, dokler je v prijateljstvu z Avstrijo“ („Slovenski Narod“ 278, 6. XII 1881. — Овај део, као и мисли најближег контекста у склопу уводника без наслова, објављеног у органу црногорске владе, у броју од 14(26) новембра 1881, гласи: „Влада црногорска жели народу у Боки Которској свако могуће добро на свијету. То је са свијем природно и јасно, јер крв није вода, а Бокељи су браћа наша по истој крви и кости. Но влада црногорска у исто доба никад није сметала нити и данас смеће с ума, да су Бокељи поданици аустроугарски и да као такви имају према својој држави обвеза, у које не смије тицати никоја друга држава па ни Црна Гора, докле стоји у односима доброга сусједства и пријатељства према тој држави. Ако се између Бокеља и њихове државне власти породила каква размирица око њиховијех државнограђанскијех обвеза, то се има свуд у свијету сма-

овог саопштења, након нагласка да је поменути црногорски лист подвукао да се Црна Гора не меша нити ће се мешати „у те послове“, истакнуто је ово: „Тим је опет доказано, како су бестидно лагали немачки листови, кад су тврдили, да Црногорци потпомажу Кривошијане у њиховом отпору Закону о домобранству. Књаз је, иначе, наредио, да се постави кордон према Боки Которској, а такође и према Херцеговини“.⁴³ У лапидарном саопштењу, објављеном у словеначком дневнику пет дана доцније, наведено је да се Црна Гора држи према Аустро-Угарској веома коректно, што признају и „непријатељски жидовски листови“, који су раније лансирали вест „да Црногорци хушкају Далматинце“ на побуну против Монархије.⁴⁴ Коначно, у броју од 20. децембра 1881. наведено је да је црногорски књаз наредио даноноћно будно чување границе, чему се, тобоже, противи министар унутрашњих послова,⁴⁵ док је у броју од 2. јануара 1882. сасвим кратко наведено, у парафразированной форми, да „Глас Црногорца“ истиче искрену оданост Црне Горе миру, који јој је потребан ради привредног просперитета земље.⁴⁶

Много су оскуднија саопштења у осталим словеначким листовима о наведеним мерама, које је бечка влада предузела у циљу спречавања избијања оружаног устанка против Аустро-Угарске ширих размера на подручју Боке Которске. У органу словеначких клерикалаца, у броју од 29. децембра 1881, у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“, забележено је, као вредно помена, ово: „Бунтовни Кривошијани су сада са свих страна опкољени и фелд-маршал-лајтнант Јовановић се нада да ће ускоро устаницима нестати животних намирница, те ће се сами предати, без великог крвопролића. То ће се, свакако, обистинити само у случају ако је граница према Црној Гори добро затворена; ако то није учи-

трати као унутрашња ствар Аустро-Угарске Монархије, у коју се нико нема плести, докле није сам узнемирен или повријеђен у својијем правима. Такво гледиште заузимала је вазда и заузимље и данас влада црногорска према догађајима у Боки Которској“ („Глас Црногорца“ 46, 14 (26). XI 1881).

⁴³ „Slovenski Narod“ 278, 6. XII 1881.

⁴⁴ То кратко саопштење дословно гласи: „Crna Gora postopa nasproti Avstriji jako korektno, da rekli bi, viteško. Ona je na meji postavila straže in vsakega, kdor prestopi mejo od dalmatinske strani zapre. Zdaj morajo preklicavati celo Slovanom sovražni judovski listi vesti, katere so prej rastosili mej svet, da namreč Crnogorci ščujejo Dalmatince. Resnica vendar zmaga“ („Slovenski Narod“ 282, 11. XII 1881).

⁴⁵ То се не би могло прихватити као тачно. Наиме, тадашњи министар унутрашњих послова Црне Горе, војвода Машо Врбица, морао је играти двоструку улогу: јавно осуђивати устанак и предузимати против њега одређене мере, а тајно, сходно књажевим инструкцијама, помагати га (уп.: X. Капицић, *Црна Гора према херцеговачком устанку 1882...*, стр. 143—165; исти, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 210—234; 251—252; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 155—161, 171—183).

⁴⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 289, 20. XII 1881; 1, 2. I 1882. — Та мисао доминира у уводнику без наслова, посвећеном имендану црногорског књаза, објављеног у органу црногорске владе, у броју од 6 (18). децембра 1882 („Глас Црногорца“ 49, 6 (18). XII 1881).

њено, онда ће се устаници дуго одржати“.⁴⁷ У мариборском недељном листу, „Slovenskom Gospodar“, у броју од 22. децембра 1881, кратко је наведено, да су Кривошијани „опкољени са четири батаљона аустроугарске војске; они до мора већ не могу доћи“.⁴⁸ Најзад, у органу горичких либерала, „Soča“, крајем новембра 1881, речено је, у уопштеној форми, само ово: „Влада ће енергично поступити против Кривошијана“.⁴⁹

Попут словеначког дневника, и остали словеначки листови су обавестили своје читаоце о неутралном држању Црне Горе према устаничком покрету у Кривошијама, крајем 1881. и почетком 1882. године. Тако је, на пример, „Slovenec“, у броју од 13. октобра 1881, у рубрици „Politični pregled. Vnanje države“, објавио саопштење у коме је подвргнут оштрој критици орган Либералне немачке странке у Бечу, „Wiener Tagblatt“, због тога што је означио Црну Гору као виновника за устаничко врење у Кривошијама. У смислу одговора овом листу, тамо је наведено: „Пошто је ова ствар веома мало вероватна, а и због тога што се „Wiener Tagblatt“ не може третирати као извор коме би се могло веровати, ми смо одлучили да сачекамо поузданије извештаје; до тада нам та цела историја некако изгледа налик на рак“.⁵⁰ Током јануара 1882. у овом листу је неколико пута, у склопу саопштења о другим питањима, сасвим одређено истакнуто да се Црна Гора консеквентно коректно држи према Аустро-Угарској, будући да не потпомаже устанички покрет већ, напротив, настоји да поврати потпуни мир у Кривошијама и покорност њених становника законским актима бечке владе, што је назначено и у осталим словеначким листовима.⁵¹

Провладин лист „Laibacher Zeitung“, како смо већ нагласили, навео је у једном сумарном и доста опсежном извештају, у броју од 22. новембра 1881, неколико догађаја везаних за устаничко врење у Кривошијама, не драматизујући ситуацију. Насупрот томе, орган домаћих Немаца у Крањској, „Laibacher Wochenblatt“, у бројевима од 3. и 17. децембра 1881. подвукао је да у Боки Которској ситуација није тако ружичаста, како су писали неки владини органи, будући да се тамо већ упућују нове војне јединице. Осим тога, нови далматински намесник, фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, иако је пореклом Словен, показао је да није према Бокељима болећив, какав је био његов претходник.⁵²

Крајем 1881. и почетком 1882. лист „Laibacher Zeitung“ није третирао питање односа Црне Горе према догађајима у Боки Которској у упадљивој форми. Међутим, „Laibacher Wochenblatt“

⁴⁷ „Slovenec“ 144, 29. XII 1881.

⁴⁸ „Slovenski Gospodar“ 51, 22. XII 1881, стр. 398.

⁴⁹ „Soča“ 48, 25. XI 1881.

⁵⁰ „Slovenec“ 114, 13. X 1881.

⁵¹ Уп.: „Slovenec“ 7, 8, 9 од 19, 21. и 24. I 1882; „Slovenski Gospodar“ 1. 5. I 1882, стр. 5; „Novice“ 2, 11. I 1882, стр. 16; „Soča“ 2, 13. I 1882.

⁵² Уп.: „Laibacher Zeitung“ 266, 22. XI 1881, стр. 2252; „Laibacher Wochenblatt“ 68, 70 од 3. и 17. XII 1881.

је, у неколико бројева, у добро познатом свом антисловенском стилу, оптужио Црну Гору да морално и материјално потпомаже устанички покрет и свом снагом ради на томе да устанак захвати целу Боку Которску и Херцеговину. Овај лист је толико претеривао у антицрногорској кампањи да је, чак, лансирао вест да кривошијским устаницима, по налогу црногорске владе, командују, поред њиховог кнеза, Петра Самарџића, Стојан Ковачевић и црногорски сердар поп Перо Матановић.⁵³

Одјек борбених дејстава у Кривошијама од краја децембра 1881. до 20. маја 1882. године

Осведочивши се да је слање петиција у Беч за ослобођење од службе у аустроугарској војсци посве узалудан подухват, Кривошијани и Леденичани су приступили припремама за оружану борбу против аустроугарских снага. Крајем октобра 1881. било је на подручју Кривошија близу 900 устаника, под командом сеоских старешина, а почетком фебруара 1882. око 1200, како је евидентно из аустријских извора.⁵⁴ Већ почетком новембра 1881. кривошијски устаници су били спремни да организовано и са успехом врше нападе на мања непријатељска упоришта. Међутим, они су тактизирали и избегавали борбена дејства, држећи се тајног упутства црно-

⁵³ Уп.: „Laibacher Wochenblatt“ 67, 68, 70, 71, 73 од 26. XI, 3, 17, 24. XII 1881. и 7. I 1882. — Веома незадовољан антицрногорском оријентацијом већег дела немачких листова у Аустрији, „Глас Црногорца“ је, на крају уводника без наслова, објављеног у том листу, у броју од 6 (18). децембра 1881, подвргао ове листове оштрој критици, а нарочито њихову тврдњу да поп Перо Матановић командује кривошијским устаницима. О томе тамо дословно пише ово: „У новинама аустро-угарскијем свашта се може читати о устанку у Кривошијама и о догађајима у Херцеговини. Не пада нам на ум, да оповргавамо све те вијести које се ту да разлику са знањем да су лажне, или и без тога знања онако на памет. Требало би нам читав лист само за то, кад бисмо хтјели добро мотрити шта све доноси толики аустро-угарски листови с овијех крајева и све то оповргавати. Али не можемо муком пријећи а да не речемо овдје како нам је у очи пало, да се у свијема листовима тијем сваки час помиње сердар (или поп) Перо Матановић, како је пошао у Кривошије и ставио се поред Стојана Ковачевића на чело једној чети „хајдучкој“ коју он предводи. Ми који овдје живимо и сваки дан имамо прилику да видимо сердара (или попа) Пера Матановића и да се с њим састанемо и поразговарамо, не можемо а да се заједно са сердаром Пером слатко не насмејемо овој будалаштини аустро-угарскијех листова. А позивамо сваког, који нам то не вјерује, нека изволи доћи овамо, па ће се сам лично увјерити како поп Перо тихо и мирно шеће по улицама цетињскијем. Међу тијем, добро би било не тицати змију у реп, и не викати вазда попа Пера, јер на пошљетку он би се ласно могао пробудити на толику вику и појавити се ондје гдје га не желе никако видјети они који га толико вичу“ („Глас Црногорца“ 49, 6 (18). XII 1881).

⁵⁴ О јачини устаника Hugo von Czeschka пише ово: „Die Zahl der Insurgenten in Süddalmatien soll anfangs Februar 1882 1200 betragen haben, wovon sich 350—400 auf Vratlo, 300—400 in Ubli und eben sovielen nördlich Risano und Perasto zumeist in gut vorbereiteter Stellung befindén sollten“ (H. von Czeschka, op. cit., стр. 40).

горске владе да „не започну први“, како би могли да на међународном плану иступе са одбраном да су нападнути“. ⁵⁵ Такво стање је остало до 29. децембра 1881, када су устаници, како је већ раније истакнуто, напали из заседе аустроугарску жандармеријску патролу која се кретала из Каменог, код Херцег-Новог, ка Жлијебу, на врху гребена изнад Каменог. Ова прва победоносна борбена акција, у којој су погинула четири жандарма, док устаници нису имали губитака, потенцирала је борбену спремност Кривошијана да отпочну оружану борбу против Хабзбуршке Монархије. Почетком новембра 1881, Аустро-Угарска је у Далмацији располагала са свега 8 батаљона пешадије и 5 батерија тврђавске артиљерије, што је укупно чинило 2.271 за борбу способна човека. ⁵⁶ Ради обједињавања борбених дејстава против устаника у Кривошијама и Херцеговини, где је такође избио устанак, наређењем Министарства рата, 9. децембра 1881, стављене су ц. кр. трупе у Херцеговини под команду команданта Далмације, а 17. јануара 1882, наређено је формирање Трупне команде за јужну Далмацију и Херцеговину, са седиштем у Дубровнику, под командом далматинског намесника, фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића. У међувремену, док су предузимане ове организационе мере од стране бечког министарства рата, одашљани су у Боку Которску, по хитном поступку, знатни војни ефективи. Од почетка фебруара до маја 1882. ангажоване су у борбама против 1.200 устаника у Кривошијама јединице 44. и 47. пешадијске дивизије и поморске снаге: оклопљена крстарица „Erzherzog Albrecht“, топовњаче „Nautilus“ и „Sansego“, корвета „Fasana“, фрегата „Laudon“, ратна лађа „Thurn-Faxis“ и три транспортна брода. ⁵⁷ Током јануара 1882, имајући иницијативу у својим рукама, устаници су, каткада, изводили успешне нападе на мање делове непријатеља. Међутим, крајем прве декаде фебруара и марта 1882, са десетоструко надмоћнијим снагама, Трупна команда је предузела офанзиве против устаника. Након снажног отпора Кривошијана и по цену знатних губитака у живој сили нападача, аустроугарске трупе су успеле да заузму, у фебруару и мар-

⁵⁵ Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 156.

⁵⁶ Н. von Czeschka, *op. cit.*, стр. 38.

⁵⁷ Hugo von Czeschka наводи да је у саставу 47. дивизије било 8 и по, а 44. дивизије 4 батаљона, са укупно 4 батерије брдских топова. Ако се има у виду да је 1868. изведена темељна реорганизација аустроугарске армије, о којој пише Алфонс Вреде (Alphons Freiherrn von Wrede), и да је јачина ратног пешадијског батаљона у то време износила око 800—900 људи, а дивизиона 423 човека, како прецизира Карл Глиќман (Carl Glückmann), то би жива сила 12 и по батаљона, рачунајући по 850 људи по једном батаљону, износила око 10.620 људи пешадије и 423 човека у 4 батерије брдске артиљерије. Занимљиво је да је „Slovenec“, у броју од 21. јануара 1882, саопштио својим читаоцима да ће јачина батаљона аустроугарске војске у Боки Которској бити око 1.000 бораца (уп.: N. von Czeschka, *op. cit.*, стр. 44; A. von Wrede, *Geschichte der K- und K — Wehrmacht, Die Regimenter, Corps, Branchen und Ausrüstungen von 1618. bis Ende des XIX Jahrhunderts*, I Band, Wien, 1898, стр. 109—114; C. Glückmann, *Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien, 1896, стр. 71, 130; „Slovenec“ 8, 21. I 1882).

ту, важне објекте у Кривошијама и потисну устанике на средњо-планинска подручја. Но, тиме отпор устаника није био сломљен, јер су они наставили да дејствују у мањим групама. Међутим, током априла и у првој половини маја устаничка територија је била прекривена густом мрежом колона аустроугарске војске. Тиме је непријатељ, у знатној мери, успео да паралише борбена дејства устаника. Коначно, ојачане у априлу 10. брдском бригадом, аустроугарске јединице су 20. маја 1882. отпочеле, наступати против устаника, који су избегли удар надмоћнијег непријатеља тиме што су ноћу, 20/21. маја 1882, прешли на територију Црне Горе. Тиме је угушен овај бокељски устанак.⁵⁸

Почетком јануара 1882. устаничке снаге у Кривошијама су бројно јачале доласком добровољаца из мањих приобалних места, као и из градова. Аустроугарске јединице су биле потиснуте уз морску обалу, држећи се дефанзивно, дислоциране у градским утврђењима. Оне су очекивале појачања, која су готово посведневно пристизала. Устаници су против мањих непријатељских делова изводили ситније борбене акције. Они су 8. фебруара 1882. извојевали значајну победу над непријатељем, протеравши његове снаге из Ораховца и пресекавши саобраћај на обали, између Рисна и Котора. Али, већ наредног дана, непријатељ је са јединицама 47. пешадијске дивизије, уз снажну ватрену подршку снага ратне морнарице, предузео против устаника офанзиву са три нападане колоне: од Котора ка Ораховцу, од Пераста ка Убалацу и од Рисна ка Гребену и Леденицама. Најжешће борбе су вођене у рејону Ораховца и на правцу од Рисна према Гребену. Устаници су потиснути, а непријатељ је заузео Ораховац, Убалац, Светог Николу и Леденице. Због неспремности јединица 44. пешадијске дивизије да нападне устанике са правца Херцеговине, тј. с бока и у леђа, напад 47. дивизије је обустављен 13. фебруара и обновљен тек после непун месец дана.⁵⁹

Због врло оштре цензуре, словеначки листови су, у већини случајева, објављивали краћа саопштења с бојишта у Кривошијама, ослањајући се, углавном, на официјелне комуникеје и уздржавајући се од коментара. Оно што карактерише садржај повремених, врло кратких, коментара појединих борбених дејстава, објављених у словеначким листовима, своди се на жељу да се устанак што пре

⁵⁸ Опширније о избијању и ширењу устанка у Боки Которској, менау аустроугарског Министарства рата за брзу ликвидацију устаничког покрета и обостраним борбеним дејствима од краја децембра 1881. до 20. маја 1882. године, в.: Д. Тунгуз—Перовић, *op. cit.*, стр. 42—43, 50—51. 58—63; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 158—170; Др Х. Капицић, *Херцеговачки устанак 1882. године...*, стр. 76—78, 119—122; *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 104—207; *Erinnerungen an 1882...*, стр. 221—236; Н. von Czeschka, *op. cit.*, стр. 38—50.

⁵⁹ Опширније о првој офанзиви ц. кр. трупа против бокељских устаника крајем прве декаде фебруара 1882. године, в.: Д. Тунгуз—Перовић, *op. cit.*, стр. 42—43; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 158—163; *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 149—160, 199—202; Н. von Czeschka, *op. cit.*, стр. 40—42.

угао и да Монархија из њега извуче потребну поуку — у том смислу да убудуће буде према словенским народима праведнија. Тамо је присутно и жаљење што је до устанка уопште дошло, али је такође приметно одсуство глорификовања успеха оружја аустроугарских снага у борбама против устаника. Не треба сметнути с ума да су словеначки листови обавестили своје читаоце о жилавом отпору устаника надмоћнијим непријатељским јединицама, уз истицање веома смишљених маневарских потеза са њихове стране, карактеристичних за герилски начин ратовања, како би се, колико-толико, паралисала супериорност аустроугарског освајача у живој сили и техничкој опремљености.

Како смо већ навели, о првом нападу кривошијских устаника на аустроугарску жандармеријску патролу код Каменог, близу Херцег-Новог, „Slovenski Narod“ је обавестио своје читаоце два дана доцније, тј. последњег дана децембра 1881, да би, преузимајући извештај задарског „Narodnog Lista“, подвукао, у броју од 7. јануара 1882, да тај напад нису извели кривошијски устаници већ хајдуци Стојана Ковачевића. Том приликом су погинула четири жандарма. Тиме је испољена намера да се поткрепи теза овог листа да Кривошијани неће дићи оружани устанак против Аустро-Угарске, ако буду ослобођени обавезе служења у аустроугарској војсци.⁶⁰ О том првом оружаном сукобу кривошијских устаника и аустроугарских снага, орган словеначких клерикалаца обавестио је своје читаоце врло кратко, у склопу нешто дужег саопштења, објављеног у броју од 5. јануара 1882, у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“. Истакнуто је „да се са друге стране јавља о сукобу устаника с нашим жандармима, приликом чега су четворица жандарма убијени ватром из пушака“.⁶¹ У том смислу је, о том оружаном сукобу, обавестио своје читаоце, кад и „Slovenec“, и „Slovenski Gospodar“, а „Novice“ су само саопшtile, шест дана доцније, да је „позорност владе усредоточена на немир у Боки Которској, посебно откада су убијена четири жандарма“. Посве идентично овој вести о убиству четворице аустроугарских жандарма, објавила је „Soča“ саопштење, два дана доцније, док је у „Edinosti“, у броју од 7. јануара, наведено само то да су херцеговачки устаници у борби убили четворицу аустроугарских жандарма.⁶² Како се из наведеног види, словеначка јавност је о најважнијем, што се тиче првог оружаног сукоба код Каменог, била благовремено обавештена. Пада, међутим, у очи раскорак између броја погинулих жандарма, које су навели словеначки листови, и оних забележених у литератури. Наиме, „Slovenski Narod“ је, ослонцем на извештај „Narodnog Lista“, навео да су погинула четири жандарма, уз навођење њихових имена, што су остали словеначки листови акцептирали и тај број у кратким саоп-

⁶⁰ Уп.: „Slovenski Narod“ 298, 5 од 31. XII 1881. и 7. I 1882; нап. 11. и 33. овог чланка.

⁶¹ „Slovenec“ 2, 5. I 1882.

⁶² Уп.: „Slovenski Gospodar“ 1, 5. I 1882, стр. 5; „Novice“ 2, 11. 1 1882, стр. 16; „Soča“ 2, 13. I 1882; „Edinost“ 1, 7. I 1882.

штењима назначили. Међутим, у монографији Николе Стијеповића изричито је наглашено да је погинуло пет жандарма, док у делу Генералштаба аустроугарске војске овај сукоб уопште није наведен. Мислимо да је веродостојнији извештај „Slovenskog Naroda“, будући да се ослања на изворне податке добро обавештеног задарског „Narodnog Lista“, где су наведена и имена погинулих аустроугарских жандарма и њихова национална припадност.⁶³

Третирајући напад кривошијских устаника на аустроугарску жандармеријску патролу код Каменог, 29. децембра 1881, неважним, провладин лист „Laibacher Zeitung“ о њему није објавио никакво саопштење. Међутим, орган домаћих Немаца, „Laibacher Wochenblatt“, кратко је саопштио, у броју од 7. јануара 1882, да је између кривошијских устаника и аустроугарских оружаних снага дошло до сукоба. Ово саопштење носи обележје посве уопштеног карактера, јер су изостали веома важни елементи: датирање, локација сукоба и његов исход; али је, у смислу коментара, назначено „да терористи опет имају превагу у табору Кривошијана“.⁶⁴

О догађајима у Кривошијама, током јануара и почетком фебруара 1882, словеначки листови су, углавном, обавестили словеначку јавност у том смилу да ће ц. кр. трупе, чији контингенти сваког дана пристижу у Боку Которску, имати тежак задатак: угушивање устанка у најскорије време. То се неће моћи остварити вероватно до пролећа, због сурових зимских услова и веома вештог начина ратовања устаника, који су усто врло отпорни и добри познаваоци конфигурације земљишта свог заочија. Углавном, у том смислу је Slovenski Narod, у неколико саопштења, која је објавио крајем јануара и почетком фебруара 1882, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“, презентирао својим многобројним читаоцима вести са немирног тла Боке Которске. Тако је на пример, у овом листу, у броју од 23. јануара, у саставу других вести, наведено да се устанак у Кривошијама брзо шири, јер је гро народа, способан за оружану борбу, наклонен устаницима и „хита у њихове редове“. Нарочито је подвучено да се устанак у Кривошијама, без ангажовања веома јаких снага, неће моћи брзо угушити; извесно је, наглашава се тамо, да се то пре пролећа неће моћи извести.⁶⁵ Даље је, у словенач-

⁶³ Уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XVI.

⁶⁴ То кратко и доста неодређеног садржаја саопштење, објављено у склопу ширег извештаја, у рубрици „Politische-Wochen-Uebersicht“, гласи: „Dass es zwischen Krivošjanern und Gendarmen zu einem blutigen Zusammenstosse kam, dass die Terroristen im Lager der Krivošjaner wieder die Oberhand haben“ („Laibacher Wochenblatt“ 73, 7. I 1882).

⁶⁵ О томе тамо дословно стоји забележено ово: „Če tudi vladni organi vesti o vstaji konsekventno kot pretirane oznanjajo, vendar privatna poročila kažejo, da se vstaja širi. Voka je proti napadov zavarovana, ker je tamo mnogo vojnih čet koncentriranih, a vse vojevanja vajeno tamošnje prebivalstvo hiti

ком дневнику, у броју од задњег дана јануара, речено да су у Боку Которску приспела знатна појачања аустроугарским снагама, али се „не мисли сада предузети офанзива против устаника“, а седам дана доцније забележено је „како устаници пишу претећа писма главарима из приобалних села због тога што су остали Аустрији верни“ и да настоје да придобију за устанички покрет и „крајеве између Будве и Котора“.⁶⁶ У органу словеначких клерикалаца, у броју од 21. јануара, у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“, као најважније, наведено је да стално придолазе свеже аустроугарске трупе у Боку Которску, те ће ускоро, под командом фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића, бити стационарне веома јаке оружане снаге. Но, ако устреба, биће позвани под оружје сви резервисти, „како би батаљон био јачине од 1.000 људи“. Све то упозорава на околност да у Боки Которској „мора заиста ствар озбиљна бити“. Осим тога, у наставку овог извештаја је, након нагласка да у Кривошијама није било већих оружаних сукоба, напоменуто да је, наводно, 10. јануара дошло до чарке између устаничке чете, јачине 80 људи, која је, тобоже, била из састава устаничке јединице Стојана Ковачевића, и једне аустроугарске чете из састава 15. пешадијског пука. Сукоб је био у селу Мречну (?), у дубровачком срезу, у коме су 4 устаника погинула, а 20 их је рањено, док су из састава аустроугарске чете рањена 2 војника и 1 официр.⁶⁷ Пет дана доцније, у наведеној рубрици, речено је „да су Кривошијани почели наше војнике нападати, који ће имати да уложе много напора како би устанак угушили“. Поред тога, тамо је наведено и то „да је бечка влада напрегла све силе да устанак угуши“.⁶⁸

И други словеначки листови су у то време, у границама, својих могућности, обавестили своје читаоце о ситуацији у Боки Которској. Тако је „Slovenski Gospodar“, у броју од 12. јануара, у рубрици „Politični ogled. Avstrijske dežele“, кратко и неодређено саопшти својим читаоцима да је на подручју Кривошија „дошло до крвавих сукоба устаника с војницима, којих је, тобоже, недавно погинуло 40 (аустроугарских војника — пр. П. Ј.), а пре тога 4 жандарма“, па је већ упућен знатан број сувоземних јединица и поморских снага у Котор, а четрнаест дана доцније, кратко је у овом листу наведено да се ради о правом оружаном устанку

k vstašem. Vstaja se bode brez velike vojne sile težko udušila, a ta vojna sila se pred spomlado ne more uporabiti. Namera Jovanovičeva, da bi vstaše obdal z vojaki in jih prisilil udati se, se ne more uresničiti, kakor trdijo poznavatelji tamošnjih razmer in dežele“ („Slovenski Narod“ 18, 23. I 1882).

⁶⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 25, 30 од 31. I и 7. II 1882).

⁶⁷ „Slovenec“ 8, 21. I 1882. — Колико нам је познато, овај сукоб није евидентиран у литератури, чак ни у табеларном прегледу на крају дела Генералштаба аустроугарске војске, где су и чарке нашле своје место (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatine 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XVI).

⁶⁸ „Slovenec“ 10, 26. I 1882.

незадовољног народа из Кривошија против аустријске владавине.⁶⁹ У рубрици „Politični pregled“, у броју од 20. јануара, наведено је да се број незадовољника у Кривошијама стално повећавао, па су „отпочели војнике и жандарме задиркивати“. У наставку овог саопштења „Соџа“ наглашено је да ће устаници, иако су бројно знатно ојачали, ипак убрзо бити савладани од ц. кр. трупа, будући да их „тамо има најмање сабраних 35.000 војника“, а седам дана доцније наведено је да се устанак знатно раширио и да су устаници добро организовани.⁷⁰ Тришћански недељни лист „Edinost“ је, у броју од 21. јануара, у рубрици „Politični pregled. Notranje dežele“, истакао „да је устанак у јужној Херцеговини и у Кривошијама чињеница која се више не да тајити; Ковачевић (Стојан) је у тим крајевима, како се читује такође и из владиних саопштења, скупио око 1000 упорника, с којима напада поједине страже и шири устанак“. У наредном броју овог листа, у истој рубрици, речено је само то да се устанак у Кривошијама шири.⁷¹ Међутим, у истој рубрици, у броју од 11. фебруара, наведено је, сасвим одређено, да су кривошијски устаници безуспешно извршили напад на село Жлијеб, 27. јануара, јер су их одбили мештани уз помоћ становника из суседних села. Устаници су, 29. јануара, поновили напад на ово село. Но, како је у овом листу наглашено, „Жлијебљани су се јуначки бранили и, након четворочасовне жестоке борбе, успели су да одбију нападача. Устаник Илић и два Херцеговца су остали да мртви леже на бојном пољу, док су двојица Жлијебљана били рањени“.⁷²

Провладин лист „Laibacher Zeitung“ током јануара 1882. није објавио ниједно саопштење које би третирало било каква борбена дејства на подручју Боке Которске. Међутим, орган домаћих Немаца, „Laibacher Wochenblatt“, очигледно хиперболишући збивања на кривошијском бојишту, објавио је саопштење, у склопу других вести, у броју од 28. јануара, у ком је истакнуто да у Кривошијама има 760 устаника под заповедништвом Петра Самарџића, а седам дана доцније — да је њихов број нарастао на 1.600 бораца, што је доказ да је устанак у наглом успону. Осим тога, у броју од 28. јануара, кратко је назначено, без навођења датума, да је један ловачки батаљон аустроугарске војске, у близини фора Тројице, приликом покрета ка Будви, нападнут од устаника са висова каменометом, а у броју од 4. фебруара истакнуто је ово: „9. јануара напало је на касарну у Морињу око 50 устаника; 20. јануара устаници су заузели Црквице и Трновицу код Дубровни-

⁶⁹ Уп.: „Slovenski Gospodar“ 2, 4. од 12. и 26. I 1882, стр. 14, 25.

⁷⁰ Уп.: „Соџа“ 3, 4 од 20. и 27. I 1882.

⁷¹ Уп.: „Edinost“ 3, 4 од 21. и 28. I 1882.

⁷² „Edinost“ 6, 11. II 1882. — Вероватно се ради о обичној чарки од невеликог значаја, јер о њој нема помена у делу Генералштаба аустроугарске војске нити у монографији Николе Стијеповића (уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XVI—XVII; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 158—159).

ка и опљачкале их; и 28. јануара је дошло до оружаног сукоба устаника и ц. кр. снага код Пољица у околини Дубровника, где су устаници потиснути и поражени“.⁷³

Ако су словеначки листови готово све до почетка прве офанзиве аустроугарске војске против кривошијских устаника, крајем прве декаде фебруара 1882, били опседнути илузијом да оружани устанак у Кривошијама неће попримити широке димензије и да ће мир бити брзо повраћен, након тога су, суочени са стварношћу, обавештавали словеначку јавност о жилавом отпору устаника далеко надмоћнијим војним ефективима непријатеља и о неминовности великих губитака у живој сили ц. кр. трупа као цене угушивања устанка. У првим саопштењима о резултатима првог војног похода аустроугарске војске против кривошијских устаника провејавао је оптимизам у погледу могућности брзог савладавања устаничких снага, али је у каснијим извештајима замењен песимизмом. Водећи словеначки лист у то време, „Slovenski Narod“, објавио је неколико кратких саопштења на ту тему, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“, преузимајући их, већим делом, из других листова. У броју од 15. фебруара кратко је наведено о продирању аустроугарских јединица у дубину Кривошија, наводно без тешкоћа, јер устаници „беже чим угледају наше чете“. Наглашено је још да су устаници из пограничног дела Кривошија послали, наводно, уверавања редакцији задарског „Narodnog Lista“ о лојалности према цару и да желе брзо успостављање мира.⁷⁴ Међутим, два дана доцније објављено је саопштење, у парафразираној форми, преузето из бечког листа „Neue Wiener Tagblatt“. Тамо је, као најважније, без навођења датума, забележено да су устаници, у рејону Леденица, пружили жилав отпор аустроугарским снагама. Због тога је нападач ангажовао јаку резерву, подржану дејством брдских топова. Па и поред тога, напредовање трупа у Кривошијама је врло споро. Устаници, како се узгредно напомиње у овом саопштењу, „отискују велико камење царским четама на главу“.⁷⁵ Даље, у броју од 20.

⁷³ Уп.: „Laibacher Wochenblat“ 76, 77 од 28. I и 4. II 1882. — Ваља напоменути да ове борбене акције нису наведене у табеларном прегледу борбених дејстава у делу Генералштаба аустроугарске војске нити у монографији Николе Стијеповића (уп.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, срп. XVI—XVII; Н. Стијеповић, оп. cit., срп. 158—159).

⁷⁴ „Slovenski Narod“ 37, 15. II 1882.

⁷⁵ Тај лапидаран извештај у целини гласи: „О napadu naših čet na Ledenice pripoveduje 'N. Wr. Tagblatt', da so se vstaši branili z veliko silo. Močan vstaš vstopil se je na visoko skalo in zavpil našim lovcem nasproti: 'Nazaj, ali doživeli boste krvav dan!' Cesarskih čet pa to nij motilo, vrlo so napale vstaše; kmalu prišla je reserva in vstaši so se morali umakniti. Po kratkem prestanku vnel se je zopet boj. Padati so jele velike skale cesarskim četam na glave. Lovci skušajo še varovati, kolikor mogoče, le korakoma se pomikajo naprej. Najedenkrat se prikaže na višini gorska baterija nadčastnika Kühmela in strelja na vstaše. Ti zbeže proti Knezlacu“ („Slovenski Narod“ 39, 17. II 1882).

фебруара словеначког дневника, наведено је да са југа долазе непријатне вести: Стојан Ковачевић је, тобоже, отишао кривошијским устаницима у помоћ и аустријске власти у Рисну су установиле преки суд, чији ће задатак бити да суди ухваћеним устаницима и њиховим симпатизерима.⁷⁶ Три дана доцније, у смислу настављања опрезног обавештавања словеначке јавности о успешном отпору устаника надмоћнијем непријатељу, у овом листу је наведено да се „код Леденица и Степена сваког дана сукобљавају царске чете и устаници“, а наредног дана кратко је назначено да нема нових извештаја из Кривошија и да је успех аустроугарских трупа очигледан, поготову када се има у виду да воде борбу у посве отежаним условима, док је у броју од 3. марта, након нагласка да у Кривошијама нема ништа новог осим кише, која непрекидно пада, и ветра, који је нарочито 28. фебруара јако дувао, наведено ово: „Да би наше чете обманули и заморили, кривошијски устаници постављају на висовима макете људи од сламе како би наши, мислећи да се ради о устаницима, на њих пуцали; наше чете су, ипак, помоћу дурбина убрзо установиле право стање и престале пуцати«. На крају овог интересантног саопштења наведено је и то да кривошијски устаници не знају добро руковати пушкама новог система, тј. острагушама, јер обично превисоко гађају и тако промашују циљ.⁷⁷

И остали словеначки листови су обавестили словеначку јавност о најважнијем, што се тиче прве офанзиве аустроугарске војске против кривошијских устаника, углавном у смислу како је поступио и словеначки дневник. Тако је „Slovenec“, у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“, у броју од 16. фебруара саопштио својим читаоцима да код кривошијских устаника опада борбени морал, па су, штавише, тобоже, неки од њих спремни да се боре у редовима ц. кр. трупа против устаника, а седам дана доцније кратко је назначено да неки Кривошијани рађе желе да се иселе у Црну Гору неголи да се покоре органима аустријске власти.⁷⁸ Тек у броју од 2. марта, у истој рубрици, објављено је нешто одређенијег садржаја саопштење, које се односи на фебруарску офанзиву ц. кр. трупа против кривошијских устаника. Као најважније, тамо је, без навођења датума, истакнуто да су аустроугарске снаге, приликом напада на Леденице, у потпуности изненадиле устанике, јер су у њиховим утврђеним положајима наше скувано јело, које нису успели појести већ су побегли испред знатно јачег нападача. Поред тога, тамо је наведено, без навођења места оружаног сукоба, да су устаници ноћу, 21/22. фебруара, напали једну аустроугарску јединицу и том приликом их је погинуло 30, док је, наводно, само 1 аустроугарски војник

⁷⁶ „Slovenski Narod“ 41, 20. II 1882.

⁷⁷ Уп.: „Slovenski Narod“ 44, 45, 51 од 23, 24. II и 3. III 1882.

⁷⁸ Уп.: „Slovenec“ 18, 21 од 16. и 23. II 1882.

погинуо а 3 су теже рањена.⁷⁹ Од других словеначких листова, „Novice“ су објавиле, у рубрици „Zgodovinske stvari“, у броју од 5. априла 1882, први део састава од Ј. В. Т. „Upor v spodnji Dalmaciji (to je v Krivošiji), Hercegovini in Bosni“. Тамо је истакнуто да устаници вешто избегавају одлучујући сукоб са ц. кр. трупама, јер се „појављују на разним местима и убрзо ишчезавају“, а у другом делу овог рада, објављеном три седнице доцније, наведено је да је, уз артиљеријску припрему и подршку са ратних бродова, аустроугарска војска, јачине пет и по батаљона, отпочела 9. фебруара офанзиву и успела, након жестоког отпора устаника, нарочито у рејону Ораховца, да поседне Леденице,⁸⁰ док је у броју од 3. маја, у трећем делу поменутог састава, презентирана наредба команданта Трупне команде, фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића, непосредно по потискивању устаника из рејона Леденица, саобразно којој се по хитном поступку народ из освојеног подручја има разоружати и да се најстроже казни свако лице код кога се, после тога, нађе оружје.⁸¹ У рубрици „Politični ogled. Avstrijske dežele“, у органу штајерских конзервативаца, „Slovenskom Gospodar“, у броју од 23. фебруара,

⁷⁹ То занимљиво саопштење дословно гласи: „Odkar so naši vojaki zasedli trdnjavo Ledenice, se zunaj malih prask ni zgodilo nič zanimivega na bojišču. Vsi vpehani in lačni so bili naši vojaki primahali v trdnjavo, pa vstajniki so jim bili nehoté priskrbeli kosilo. Ravno so bili skuhali svojo menažo, ko so bili nenadoma napadeni od naših; še toliko časa niso imeli, da bi bili povžili menažo, ampak vse so popustili in naglo zbežali. Tedaj so se naši vojaki mirno in veselo vsedli h kosilu, ki so jim ga bili sovražniki pripravili in ki je obstalo iz mesa in krompirja“. У nastavku ovog саопштења наведено је, што се тиче оружаног sukoba у Krivošijama, 21. фебруара, и главног узрока спорог napredovanja austrougarskih trupa, ово: „Из Zadra се пороћа, да со били в ноћи 21. febr. Krivošijani napadli naše vojake. Krivošijanov je bilo 30 umorjenih, na naši strani je ostal 1 mož mrtev in trije so bili hudo ranjeni. Krivošijani si prizadevajo s krikom in vrišem pozornost naše vojne na napačno stran obrniti kjer se sovražnik v resnici ne znajde da bi potem našo armado v brlogih in na strmih potih napadli. Toda ta zvičajnost se jim do zdaj še ni posrečila. Slaba pota, pomanjkanje tvorine in takih steza vajene živine, pri katerih naši konji prekmalo opešajo, poprejšnji hudi mraz, kterega je bilo 16 do 18 stopinj in sedanjo deževno vreme in sneg močno ovirajo naglo in vspešno delovanje naše vojne“ („Slovenec“ 24, 2. III 1882. — Овај сукоб није наведен у табеларном прегледу на крају дела Генералштаба аустроугарске војске (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882* . . . , Chronologischess Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XVII).

⁸⁰ О томе је тамо, у смислу најважнијег, речено: „V Orahovcu so se uporniki skrili в trdno cerkev, odkodar so sprejeli naše vojake з gostimi krogلامي, ko so se jeli gori на planini prikazovati; а з ladij gor се је изврстно на nje streljalo, naši pešci prijeli со jih од druge strani tako čvrsto, да jim је prihajalo в cerkvi од trenutka до trenutka tesneje“. Далје је naglašeno да су се устаници упорно branili, али су се morali из Orahovca povući, а isto tako и из reјona Ledenica под pritiskom snažne artiljerijske vatre из sastava brdskih baterija. У zaključku је rečeno: „Ker se је bilo bati, да bi ustaši pokušili pregnati naše vojake из krajev, з tolicimi težavami pridobljenih, utrdili со jih ter razpostavili prazne straže на vse strani“ („Novice“ 17, 26. IV 1882, стр. 134—135).

⁸¹ Уп.: „Novice“ 14, 17, 18 од 5, 26. IV и 3. V 1882, стр. 109, 134—135, 141.

наведено је, без датирања, да су јединице аустроугарске војске, уз тесно садејство ратних бродова, поразиле кривошијске устанике и поселе важне објекте: Леденице, Гребен и Ораховац.⁸² У то време су и листови „Soča“ и „Edinost“ обавестили своје читаоце о овој офанзиви ц. кр. трупа, оквалификовавши је као успешну, без датирања и лоцирања важнијих борбених дејстава.⁸³

Провладин лист, „Laibacher Zeitung“, такође је обавестио своје читаоце кратким саопштењима о овој, кратког даха, офанзиви аустроугарске војске. Учинио је то тако, да је део словеначке јавности добио дојам о катастрофалном поразу устаника и да у најскорије време предстоји пацификација Кривошија. Тако је у овом листу, већ у броју од 11. фебруара, врло кратко и сасвим одређено наведено да су аустроугарске јединице, уз подршку ратне морнарице, заузеле 9. фебруара Леденице, а три дана доцније истакнуто је да у Кривошијама јењава оружани устанак, јер становници, наводно, из великог броја села желе да буду лојални према органима аустријске власти.⁸⁴ Даље је, у броју од 15. фебруара, наведено да су јединице 47. дивизије водиле жестоке борбе против устаничких снага, 9. фебруара, нарочито код Убалаца и Леденица.⁸⁵ У броју од 17. фебруара кратко је наведено да ц. кр. трупе на Леденицама и Гребену постављају утврђења и да кривошијски устаници нису успели да се 12. фебруара приближе овим објектима и угрозе их, а четири дана доцније да је у рејону Леденица 15. фебруара била чарка, када је теже рањен један каплар, која се поновила у истом рејону 18. фебруара, приликом чега је лакше рањен један поручник аустроугарске војске, о чему је у идентичној форми саопштено и у наредном броју овог листа.⁸⁶

⁸² То језгровито саопштење гласи: „Uranja dobivamo čedalje več, da se vstaja kmalu zatre. FML. Jovanovič ie podpiran od brođovja, ki je iz morja goste krogle metalo v krivošijske gore, srečno spravil vojake skalovja na višine in zasedel Ledence, Greben, Orahovac; Krivošijani se ne morejo dalje braniti“ („Slovenski Gospodar“ 8, 23. II 1882, стр. 62).

⁸³ Уп.: „Soča“ 7, 8 од 17. и 24. II 1882; „Edinost“ 6, 7 од 11. 18. II 1882. — „Edinost“ је, поред тога, у броју од 11. марта, саопштила да су устаници 27. фебруара и 1. марта пуцали на аустријске лађе код Котора; протерани су артиљеријском и пушчаном ватром, отвореном са пловних објеката („Edinost“ 10, 11. III 1882).

⁸⁴ Уп.: „Laibacher Zeitung“ 34, 36 од 11. и 14. II 1882, стр. 300, 314.

⁸⁵ „Laibacher Zeitung“ 37, 15. II 1882, стр. 325. — Ова тврдња је, углавном, тачна, али захтева допуну. Наведеног дана устаници су пружили нарочито живав отпор аустроугарским снагама и код Ораховца (Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 160—161).

⁸⁶ У.: „Laibacher Zeitung“ 39, 42, 43 од 17, 21. и 22. II 1882, стр. 340, 368, 375. — О мањим борбеним акцијама кривошијских устаника против аустроугарских делова, у другој декади фебруара 1882, у табеларном прегледу на крају монографије Генералштаба аустроугарске војске наведено је ово: „Јајевићи (Кривошије) и Гребен чарка 11. фебруара“; „Орахова“ (у јужној Далмацији), чарка, 12. фебруара“; „Леденице, чарка, 14. фебруара“, „Степен, чарка, 15. фебруара, 1 рањен“; „Леденице, чарка 18. фебруара, 1 рањен“; и „Леденице-Гребен, чарка, 20. фебруара“ (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XVIII).

Конечно, и орган домаћих Немаца, „Laibacher Wochenblatt“, у броју од 18. фебруара, врло кратко али сасвим одређено, саопштио је да су 9. фебруара, након потискивања устаника, „наши храбри војници заузели Леденице, Гребен, Убалац и Веље Село“, а нешто ниже, без датирања, напоменуо је да се у близини Пераста појавило 70 устаника, који су од аустроугарских јединица сузбијени натраг. Поред тога, тамо је наглашено да ц. кр. трупе утврђују Гребен и Леденице и да је осујећен покушај устаника, 12. фебруара, да се приближе овим двама важним земљишним објектима. На крају овог извештаја напоменуто је да је у Рисну и околини изведено без икаквих сметњи разоружање становништва, које је, тобоже, пружило уверавања да ће убудуће бити лојално и поштовати све прописе бечке владе.⁸⁷ Овоме треба додати и то да је, у броју од 4. марта, у овом листу кратко назначено да „барон Јовановић захтева безусловно покоравање и казну за вође завере и да у Кривошијама има око 1800 устаника који се боре против аустроугарске војске.⁸⁸

Решена да што пре ликвидира устанак у Кривошијама, Трупна команда је наредила, с обзиром да су се временске прилике побољшале, да ц. кр. трупе отпочну нови напад на устанике. Та офанзива, која је трајала од 7. до 10. марта 1882, предузета је са циљем овладавања устаничком територијом и избегања аустроугарских трупа на линију: Велики Загвоздак-Хан-Црни Нугли. На дан 7. марта отпочеле су офанзиву јединице 47. дивизије, јачине осам и по батаљона и три брдске батерије, концентрично ка Драгаљу у седам колона од: Каменог, Радмиловића, Точка, Мориња, Рисна, Доњих Леденица и Убалаца, док су јединице 44. дивизије, јачине четири батаљона и једна брдска батерија, отпочеле наступати 8. матра ка Кривошијама у три колоне из: Крушевица, Врбање и Коњског. После жилавог отпора, који су пружили десетоструко надмоћнијем непријатељу, код Вртла, Убала, Кнежлаза, Голог врха јединицама 47. дивизије, и Стреканице снагама 44. дивизије, устаници су се повукли и посели положаје у средњопланинским пределима. Након тога су аустроугарске снаге, 9, 10. и 11. марта, продирале у унутрашњост Кривошија и ка црногорској граници, оријентишући главне снаге ка фору Драгаљу, оставивши посаде у селима и отпочевши са подизањем караула у Црквицама, код Хана, Гркавца, Вратла, у Буновићима и Ублима. То је учињено ради контроле заузетог простора и одбране од устаника, који су се појављивали и у местима кроз која су прошле ц. кр. трупе. Током друге офанзиве непријатељ је посео Кривошије, али није успео да угуши устанак.⁸⁹

⁸⁷ „Laibacher Wochenblatt“ 79, 18. II 1882.

⁸⁸ „Laibacher Wochenblatt“ 81, 4. III 1882.

⁸⁹ Опширније о мартовској офанзиви аустроугарске војске против кривошијских устаника в.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 160—177, 202—205; *Erinnerungen an 1882...*, стр. 221—236; Н. von Czeschka, *op. cit.*, стр. 43—48; Д. Тунгуз—Перовић, *op. cit.*, стр. 50—51; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 163—165.

Одјек друге офанзиве аустроугарске војске против кривошијских устаника био је, судећи по садржају извештаја објављених у ондашњим словеначким листовима, готово идентичан импресији њеног првог краткотрајног похода, у првој половини фебруара. Наиме, и овога пута се у првим извештајима јављало о брзој и ефектној победи ц. кр. трупа, која је довела малтене до потпуне пацификације Кривошија. За устанике је речено да су се храбро борили и вешто повлачили испред надмоћнијег непријатеља, уз чување својих снага, јер су избегавали одсудан сукоб. Но, неколико дана касније овај став ће бити коригован вестима да устаници и даље егзистирају и настављају борбена дејства против ц. кр. трупа. Па ипак, постоји разлика у извештајима словеначких листова у ефектима прве и друге офанзиве ц. кр. трупа против кривошијских устаника, а садржана је у томе што се истиче да је друга кампања била далеко учинковитија, јер су током њеног трајања аустроугарске трупе заузеле целу устаничку територију изузев тешко приступачних планинских предела. Због тога су на адресу Трупне команде и јединица упућене похвале и признања у извештајима словеначких листова. То је учињено због тога што се од стране словеначке јавности жељно очекивао што скорији крај устанка, због стрепње за живот словеначких војних обвезника, којих је тада било у аустроугарским јединицама у Боки Которској. Најзначајнија и најинформативнија саопштења у горњем смислу пружио је словеначкој јавности тада најчитанији лист на словеначкој етничкој територији и једини словеначки дневник „Slovenski Narod“, у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“. Већ у броју од 11. марта објавио је саопштење у коме је истакнуто, без датирања, да су након заузећа Вратла и Убала и блокирања устаничких положаја између Кнежлаза и Доњих Леденица, као и спаљивања Пољица, „како гласе задње вести, дани устанка у Кривошијама избројани“.⁹⁰ Три дана доцније, овај лист је објавио, у парафразираној форми, саопштење задарског „Narodnog Lista“ о операцијама аустроугарских снага на подручју Кривошија током 9. марта. Као најважније, наведено је, уз истицање храбрости, издржљивости и упорности аустроугарских трупа у савлађивању природних и вештачких препрека, да су ц. кр. снаге наведеног дана успеле да потисну устанике из Вратла и Убала, који су се убрзо концентрисали у рејону Црквица. Након тога је код Црквица дошло до оштре борбе, одакле су се устаници журно повукли на Загвоздак. „Ускоро потом наступала је колона пука Вебер (Weber) усиљеним маршом од

⁹⁰ То језгровито саопштење гласи: „Kakor se glasio denes poročila fml. Jovanoviča, misliti je, da so dnevi vstaje v Krivošijah sešteti. Do zdaj je bilo stališče vstašev mej Knezlacem in Dolenjo Ledenco ostalo nedotakneno, a odkar so vzele cesarske čete Vratlo in Ublje, ne bodo se mogli dalje pomikati. Ves naert poveljnikov je na to namerjen, da se obkolijo vstaši. Slednja poročila pravijo, da so Poljice zgoarele in kaže se, da bođe jednaka usoda doletela tudi vse druge kraje, katere imajo vstaši v svojej oblasti, predno jih zapuste“ („Slovenski Narod“ 58, 11. III 1882).

Орјена у правцу Загвоздака. Друга колона пука (Hess) наступала је од Ораховца дуж црногорске границе у циљу опкољавања устаника у рејону Загвоздака и Хана. Такав поступак је довео до доброг резултата, иако је непријатељ испољио доста лукавости и одважности. Пук барона Вебера испољио је велику храброст и имао је велики број рањених. Такође и над Горњим Леденицама био је отпор устаника велики“. Одмах иза овог извештаја забележен је кратак телеграм „Pester Lloyd“ из Дубровника од 10. марта, у коме је наведено да је „борба у Кривошијама завршена“, па ће бити потребно да тамо остану јаке војне јединице, како би се „сачували успеси“. Овоме је додато да је лепо време омогућило успешно напредовање трупа дању. Међутим, ноћи су биле хладне и ветровите, те су војницима, који нису имали шаторе и топло одело, причињавале велике тешкоће. „Устанак у Кривошијама је, дакле“, стоји на крају наведеног телеграма, „угушен и одсада ће пазити, да опет не букне“.⁹¹ Како нам изгледа, најоптимистичкије звучи саопштење у погледу брзог окончања кривошијског устанка, објављено у словеначком дневнику, у броју од 15. марта 1882. Као најважније, тамо се истиче да је, благодарећи умешној команди фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића, слољен отпор кривошијских устаника од 8. до 10. марта и заузета територија Кривошија, чиме је борба завршена и васпостављен мир, што ће позитивно деловати за скори повратак мира у Херцеговини.⁹² Међутим, већ наредног дана, у листу је објављено кратко саопштење, које у доброј мери дезавуише аподиктне тврдње о повратку мира у Кривошијама, наведено у извештају од претходног дана. Тамо је, наиме, након напомене да је на развалинама фора Драгала залепршала, 10. марта, аустроугарска застава, наведено ово: „Нешто устаника је пребегло преко границе

⁹¹ „Slovenski Narod“ 60, 14. III 1882. — Како наводи Hugo von Czeschka, командант Трупне команде, фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, који ји лично командовао од 9. марта операцијама аустроугарских трупа у Кривошијама, поставио је задатак да се тог дана поседне линија: Гркавац—Вељи вис—Наподи—Црквице, што је и реализовано. Као важно, на крају разматрања о операцијама ц. кр. трупа 9. марта 1882, наведено је ово: „Mit der Gewinnung der Position von Crkvice war in der Krivošije der Insurrektionskampf im grossen ganzen entschieden“ (H. von Czeschka, op. cit..., стр. 44—46).

⁹² То кратко саопштење у целини гласи: „Končan je boj! Zopet vrnili se je v Krivošije mir, ljudstvo upognilo se je zopet zakonu in pri tem največje zasluge ima fml. Jovanovič. V treh dneh torej se je prav za prav posrečilo četam zasesti vse Krivošije. W 8. dan počela se je akcija in dne 10. t. m. vihrala je uže cesarska zastava na razvalinah stražarnice v Dragalji in to brez posebne izgube na četah. Zdaј ko je mir nastal v Krivošijah, pričakovati je z gotovostjo tudi, da se bode jednako brzo in brez velikih izgub pomirila tudi Hercegovina, kajti pomirjenje Krivošij bode gotovo tudi deprimirojoče vplivalo na Hercegovce“ („Slovenski Narod“ 61, 15. III 1882). — Како наводи Hugo von Czeschka, најважнији истурени фортификацијски објект сталног типа према Црној Гори, фор Драгала, заузео је 1. тиролски ловачки батаљон 47. дивизије 10. марта, након чега га је шпренговао, тог истог дана, инжињеријски вод, који је био придодат поменутом ловачком батаљону (H. von Czeschka, op. cit., стр. 46—47).

у Црну Гору, а други су се посакривали по стењу и пећинама, тако да их наши војници никако нису могли пронаћи. Са свом сигурношћу се је, дакле, могло очекивати, да ће устаници опет изаћи из својих склоништа и напасти војнике. То се догодило 11. о. м. код седла Лупоглава. Но, то је била мала чарка, јер је устаника био мали број и повукли су се одмах. Ускоро ће се и они смирити“.⁹³ Два дана доцније кратко је наведено: „Од 11. о. м. нема више ниједне значајније борбе у Кривошијама, па се чете утврђују у Црквицама, Загвоздаку, Голом врху, Великом врху, Наподима и Вратлу“, како је јавио телеграмом, 15. марта, фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић, а у броју од 20. марта наведено је, без датирања и лоцирања догађаја, „да су устаници на неким местима у Кривошијама већ покушали иза леђа напасти наше чете“. У наставку овог саопштења је назначено да су устаници код Црквица убили једног каплара, који је „ишао 50 корака далеко по воду, одрезавши му руке и нос, што се догодило и са једним жандармом кога су устаници заробили, а труп команданта леве колоне, односно 3. батаљона, 16. пешадијског пука, 44. дивизије, мајора Владислава Рукавине,⁹⁴ су свукли и масакрирали“,⁹⁵ док је дан доцније кратко наведено да је „угушење устанка у Кривошијама ослабило борбени морал устаника у Херцеговини“.⁹⁶ Позивајући се на официјелно саопштење из Беча, словеначки дневник је у броју од 22. марта презентирао својим читаоцима вест да од 11. марта „нема у Кривошијама никаквог боја“, изузимајући околност „да патроле наших чета често пута прогоне устанике из њихових утврђених положаја“. Због тога што устаници, како се наводи на крају овог кратког саопштења, често мењају своје положаје, „чинећи тако околину опасном“, морају аустроугарске јединице бити врло опрезне; два дана доцније је саоп-

⁹³ „Slovenski Narod“ 62, 16. III 1882. — У табеларном прегледу борбених дејстава на крају монографије Генералштаба аустроугарске војске, под 11. марта наведено је ово: „Vel. Zagvozdek, Gefecht, 11. März, todt 2, verwundet 12; Grkovac (Krivošije), Gefecht, 11. März, verwundet 5; Mačja Stopa (Krivošije), Geplänkel, 11. März“. Дакле, како се из наведеног види, поменута чарка је била безначајна, те није евидентирана *Der Abstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmacien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XIX).

⁹⁴ Погинуо је у борби његове колоне против устаника код Стреканице, 9. марта 1882 (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 169—170).

⁹⁵ Таквог су га, наводно, нашли војници, којима је било наређено да га пренесу у Дубровник, „kjer bi bil slovesno pokoran“ („Slovenski Narod“ 65, 20. III 1882). — Такав поступак према мајору Рукавини наводи и непознати аутор дела „Успомене на 1882...“ (*Erinnerungen an 1882...*, стр. 226). Истини за вољу, треба нагласити да устаници нису брутално поступали према аустроугарским војницима и руководиоцима. На то указује пример Стојана Ковачевића, који је по ослобођењу Тјентишта, 31. јануара 1882, у складу са хуманитарним начелима, којих су се устаници стриктно придржавали, пустио на слободу 21 жандарма и војника (Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 80—81).

⁹⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 64, 65, 66 од 18, 20. и 21. III 1882.

штено да су у борбама од 8, 9, 10. и 11. марта против кривошијских устаника избачена из строја 33 човека: 5 мртвих, 19. тешко и 9 лако рањених припадника аустроугарске војске.⁹⁷ Крајем марта и почетком априла 1882, словеначки дневник је објавио неколико врло кратких саопштења о ситуацији у Кривошијама, чији се садржај може свести на следеће: да су, неодређеног дана, северно од Мориња, код Бакоци, устаници напали ловачки батаљон; да заостали устаници, из рејона Загвоздака, често пуцају на ц. кр. чете код Црквица, које им узвраћају истом мером; да се у Кривошијама све више враћа нормално стање, јер „су топови направили мир“; да се „у Кривошијама мало чује пушчана ватра, те се може са сигурношћу тврдити, да је тамо устанак отпочео нагло јењавати“, али је затворено много особа, које су подстицале устанички покрет, и предато војном суду.⁹⁸

Орган словеначких клерикалаца „Slovenec“ такође је, углавном попут словеначког дневника, обавештавао своје читаоце о резултатима мартовске офанзиве ц. кр. трупа против кривошијских устаника — наравно, у знатно скромнијем обиму. У саопштењима објављеним у рубрици „Politični pregled. Avstrijske dežele“ дошла је до изражаја похвала ефекту мартовске кампање аустроугарских трупа, јер се категорички тврди да је у Кривошијама устанку задат, тако рећи, смртоносан ударац. Такав садржај је провејавао извештаје објављене десетину и нешто више дана по заузећу главних објеката од аустроугарских јединица на територији кривошија. Желећи да се што пре поврати мир у Боки Которској, будући да је устанак избио у неповољно време, јер су устаници остали без подршке Црне Горе, и да Монархија, поучена горким искуством устаничког покрета, хтела — не хтела мора изменити најбоље своју политику према југословенским народима, овај лист је обасипао ц. кр. трупе у Боки Которској комплиментима издржљивости, борбености и умешности у парирању вештим маневарским потезима устаника. Па ипак, већ крајем марта лист је упозорио своје читаоце да кривошијски устаници још нису савладани, јер се, ту и тамо, још увек појављују и нападају мање делове аустроугарске војске. Како мислимо, ниже неколико наведених примера утемељиће ову нашу тврдњу. У језгровитом саоп-

⁹⁷ Уп.: Slovenski Narod“ 67, 69 од 22. и 24. III 1882. — Судећи по околности да је само у сусретној борби код Стреканице, 9. марта 1882, наводно погинуло 20 аустроугарских војника, према казивању Алексе Радуловића 1952, аутору монографије о херцеговачком и кривошијском устанку Николи Стијеповићу, онда их је током мартовске офанзиве избачено из строја далеко више. Међутим, у табеларном прегледу на крају монографије Генералштаба аустроугарске војске наведено је ово: „Pazua, Orien und Stekanica (Krivošije), Gefechte, 9. März, todt 1, verwundet 2, zusammen 3“. У ствари, ради се о губицима у борби код Стеканице: погибија мајора Владислава Рукавине и рањавање 2 војника (уп.: Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 164—165; *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XIX).

⁹⁸ Уп.: „Slovenski Narod“ 72, 75, 76, 79 од 29. III, 1, 3. и 6. IV 1882.

штењу, објављеном у овом листу, у броју од 18. марта, истакнуто је да су аустроугарске снаге за само три дана, од 8. до 10. марта, поселе важнија устаничка упоришта у Кривошијама. Оне су „главно гнездо отпора, Драгаљ, разрушиле“. Као важно, овоме је додато и то да је успех ц. кр. трупа тим значајнији будући да је, због жилавог отпора устаника, био скопчан са преовладавањем великих тешкоћа, због чега је и сâм цар нашао за сходно да чести-та на овом неоспорном успеху команданту Трупне команде, фелд-маршал-лајтнанту Стевану Јовановићу, „саопштавајући своје потпуно задовољство са заповедницима и војницима“.⁹⁹ Међутим, у наредном броју листа, тј. од 21. марта, сасвим је одређено наведено да су у борбама „у неколико прошлих дана, наше чете имале укупно два мртва и рањена“. То упућује на закључак да је, иако нерадо, и овај лист обавестио словеначку јавност да устанак у Кривошијама још није угушен, нити је тај предео Боке Которске пацификован. Поред тога, тамо је, као значајно, наведено и ово: „После задњих победа, наше чете су одмах отпочеле утврђивати задобијене положаје. Непрестано се довајају у Кривошије војна и зидарска грађа. Како изгледа, биће изграђена многобројна утврђења и то непосредно уз црногорску и херцеговачку границу“.¹⁰⁰ Два дана доцније објавио је овај лист нешто дуже саопштење, преузето из задарског „Narodnog Lista“, у коме се одаје пуно признање 16. и 22. пуку за успешно дејство против устаника, 10. марта, у рејону Хана и Загвоздака. Наиме, у овом саопштењу је, након напомене да су пукови Вараждински број 16 и Веберов број 22 добили у Црквицама задатак да 10. марта потисну устанике из рејона Хана и Загвоздака ка Драгаљу, истакнуто да су наведене аустроугарске јединице, савладавши огромне препреке: дубок снег, стрмо и беспутно земљиште, хладноћу итд., успеле да савладају отпор устаника и да их потисну из рејона Загвоздака и Хана. Даље је тамо наведено да су се устаници, који су имали у том борбеном подухвату аустроугарске војске 12

⁹⁹ То кратко и, како мислимо, важно саопштење треба на овом месту ad litteram навести. Оно гласи: „Krivošijanski upor, kakor naznamujejo vsi časniki, je zdaj končan. Vrla armada je v treh dneh delo izvršila, ki je uno leto toliko krvi tirjalo in še neizvršeno ostalo (svakaako алудира анонимни аутор овог састава на бокељавно, да се домаћини и други чудиво, како је било могоће тако naglo vse ispeljati, ter hvali gotovo zmožnost vojskovođe. Presvitli cesar so voskovođi bar. Jovanoviču tudi častitali ter naznanili svojo popolno zadovoljnost z poveljniki in vojaki. Nekako 25 vojakov bi znalo mrtvih biti in nekaj več ranjenih. Sicer žalostna žrtva, pa vendar v primeru s težovno nalogo prav majhna. Bog daj, da bi se tudi pomirjenje v Hercegovini kmalo izvršilo ter zlatni mir v cesarstvu povrnili! („Slovenec“ 31, 18. III 1882).

¹⁰⁰ „Slovenec“ 32, 21. III 1882.

мртвих, где је погинуо „честити заповедник барон Рукавина“,¹⁰¹ брзо повукли ка Драгаљу, „о коме се већ зна да је 10. марта разрушен“. На крају овог саопштења је, након констатације да је на подручју Кривошија враћен мир уз најмање могуће жртве, наведено ово: „Прича се, да подручје Кривошија није никада било побеђено. Више од 90 до 100 хиљада Турака нашло је свој гроб у тамошњим јарцима и клисурама. Такође је 1869. био рат пре заустављен него што су Кривошијани побеђени. Нека не буде потребно ту више никада ратовати, јер је ту рат, мање, било ма где другде, од користи, било држави или, пак, становницима“.¹⁰² Даље је у овом листу, у броју од 28. марта, наведено да је 16. марта приспео у Котор брод „пун оружја заплењеног у Доњем Морињу, где су запажена два цака пушака и кубура кремењача као и јатагана и ножева украшених сребром те и један топ“, а два дана доцније „Slovenec“ је кратко саопштио својим читаоцима, као најважније, да су „довели у Котор много устаника, који су се предали војницима из очајања и глади и да је у Кривошијама све мирно. Но, ипак, ту и тамо, неколико скривених устаника мало пецну, па убрзо опет нестану. Ових дана су двојица војника ишли по воду, те су, враћајући се, били од устаника нападнути и убијени, пре него што су им војници могли притећи у помоћ.

¹⁰¹ О томе је у извештају наведено ово: „A težave so bile neznane. V snegu po pečinah laziti, vse streljivo in celo kanone na hrbtu nositi, to ni malenkost. Zal da smo zgubili vrlega poveljnika bar. Rukavino. Pri Zagvozdaku je neki častnik ga opomnil, rekoč: ‚Pazite, sovražnik je na desni‘. Major se ogleduje ter zapisuje svoja opazovanja. Smehljaje pravi: ‚Kje pa so bojazljivci?‘ Ali v tem trenutku se sliši strel in Rukavina v prsi zadet se zvrne. ‚Kdor je Hrvat naj maščuje padlega brata‘ s tem glasom pritisnejo Varaždinci naprej“ („Slovenec“ 33, 23. III 1882. — Како смо већ узгредно навели, командант северне колоне из 44. дивизије, коју је сачињавао 3. батаљон 16. пешадијског пука, мајор Владислав Рукавина, погинуо је 9. марта у рејону Среканице. Наиме, тог дана, око 10,30 часова, на колону мајора Рукавине отворена је унакрсна ватра: са обронка Пазухе и Вељер Кабла, након чега је поменути мајор отпочео рокирати своју колону ка Пазухи и тада погинуо. О томе анонимни очевидац у својим мемоарима пише, поред осталог, ово: „Während dieses jeder Beschreibung spottenden Marsches, um circa 10,30 Uhr Min. vormittags, erhielt die Colonne an der Westgrenze von Stekanica Feuer von den Hängen der Pazua, aber auch vereinzelte Schüsse von den Hängen des Kabao, auf welch' letzterem die mittlere Colonne schon vermuthet wurde. Die Insurgenten nämlich, in der Front vor der 47. Infanterie-Division weichend, hatten, in Flanke und Rücken durch die cooperierenden Truppen 44. Infanterie-Division bedroht, über Jelovidó und den Veliki Kabao die Pazua zu gewinnen getrachtet. So ward es erklärlich, dass der Commandant der nördlichen Colonne, Major Baron Rukavina, welcher sein Bataillon Front gegen die Pazua zum Feuergefecht entwickelt hatte, hinter der Front durch drei Schüsse in den Rücken getödtet werden konnte. Seine zwei Ordonanzen machten sofort kehrt, legten an und streckten die vermuthlichen Mörder todt nieder“ (уп.: Erinnerungen an 1882..., стр. 225; напомена 94. овог чланка).

¹⁰² „Slovenec“ 33, 23. III 1882. — Ваља рећи да су у рејонима Загвоздака, Хана и Драгаља дејствовале, током 10. марта 1882, јединице 47. пешадијске дивизије: 2. батаљон 43. пешадијског пука, 10. ловачки тиролски батаљон и брдске батерије 1/IV и 1/X (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien* 1881—1882..., стр. 170—172).

Због тога је војницима строго забрањено појединачно по околини ходити.¹⁰³ Коначно, „Slovenec“ је, у неку руку, заокружио садржај својих саопштења о резултатима мартовске кампање аустроугарске војске против кривошијских устаника тиме што је у другом делу уводника с насловом „Avstrija in vzhod“, објављеном у броју од 4. априла 1882, презентирао критички прилаз у разматрању политике бечке владе према југословенским народима. Наиме, тамо је, након истицања да је на видику повратак мира не само у Кривошијама већ и у Херцеговини, наглашена као императивна потреба промена политичке оријентације бечке владе не само према Јужним Словенима који су у саставу Двојне Монархије већ и према онима који се налазе ван оквира Аустро-Угарске — у смислу заокрета на колосек пријатељства и пуног поверења. Политичка преоријентација на тој основи засигурно би била *condicio sine qua non* стабилизације унутрашњих прилика у држави и стварања толико потребних добросуседних односа са Русијом. У противном, Монархија ће се сучелити са несавладивим тешкоћама на спољнополитичком и унутрашњем плану, које ће угрозити и сам њен опстанак.¹⁰⁴

Попут словеначког дневника и „Slovenca“, обавестили су и остали словеначки листови своје читаоце о резултатима мартовске офанзиве ц. кр. војске против кривошијских устаника, наравно у знатно ужем обиму, будући да су излазили само једанпут седмично. Тако је, на пример, орган словеначких конзервативаца и најстарији словеначки политички лист, љубљанске „Novice“, у броју од 8. марта, у рубрици „Novičar iz tujjih in domačih dežel“, објавио кратко саопштење са доста уопштеним садржајем. Тамо је подвучено да су се „веома преварили они који су задњих дана месеца фебруара очекивали крај устанка на југу“. Даље је тамо речено: „Не да се тајити, да су устаници храбри и лукави, а имају и пријатеље који их тајно потпомажу. Због тога, ускоро неће бити крај устанка, па ће требати да се уложи још много труда, много снажних удараца наше војске и много новца док се буде могло са сигурношћу рећи да је устанак угушен и да отпочиње најтеже

¹⁰³ Уп.: „Slovenec“ 35, 36 од 28. и 30. III 1882.

¹⁰⁴ Ево шта је о томе, у овом аустрославистички настројеном уводнику речено: „Rusija ima doma polne roke dela in ne more vedno paziti na južne sorodne narode, zato ji ko še drago, ako mi prevzamemo tukaj njeno delo. Da nam Rusi popolnoma ne zaupajo, je kriva samo naša Slovanom sovražna notranja in vnanja politika. Ruskemu poklicu ne bo nič nasprotovalo, ako bo širila Avstrija svoj vpliv na slovanskem jugu, da se le ne bo sejalo škodljivo seme germanizacije in mađarizacije. Drugače seveda bi bilo, ako bi Avstrija tlačila in potujčevala Južne Slovane. Rusija bi jej stavila vsakovrstne zapreke, morda bi ruski narod, ki je že toliko žrtvoval za svobodo turških Slovanov, celó protiv Avstriji začel vojsko, ki bi bila za našo državo jako škodljiva, naj bo že zmaga na katerej koli strani. Ali nadejamo se, da tako daleč nikoli ne pride. Že zarad trgovine se mora Avstrija truditi ohraniti prijateljstvo z našim mogočnim vzhodnim sosedom. Na jugu se mora vedno dalje pomikati v sporazumljenji z Rusijo. Nikdar ne sme kajstoriti, kar bi imelo samo namen Rusiji klubovati“ („Slovenec“ 38, 4. IV 1882).

дело: паметно управљање“.¹⁰⁵ Међутим, у наредном броју, у истој рубрици, лист је кратко саопштио својим многобројним читаоцима широм словеначке етничке територије о брзом поседувању важнијих објеката у Кривошијама, уз нагласак да су насеља напуштена од становника који „су се заклели да ће се рађе иселити неголи предати аустроугарској војсци“, док је, на истом месту, у броју од 22. марта, лаконски речено да у Кривошијама протеклих дана „није било већих бојева, већ су ту и тамо устаници напали појединачне страже и гониче товарне стокe са намирницама“, те се може очекивати да ће на пролеће „војска устанике темељно истребити“.¹⁰⁶ У „Slovenskom Gospodaru“ једино је о резултатима мартовске офанзиве аустроугарске војске против кривошијских устаника објављено кратко саопштење, у броју од 16. марта 1882, у рубрици „Politični ogleđ. Avstrijske dežele“. Тамо је, након нагласка да су аустроугарске трупе на челу са фелдмаршал-лајтнантом Стеваном Јовановићем од цара похваљене за брзо поседување Кривошија, што је, како смо видели, и у водећим словеначким листовима назначено, наведено и ово, што други листови нису објавили: „Будући да су наши војници на свим правцима брзо напредовали, то није дошло до већих бојева, изузев што је код 7. одреда погинуо мајор Рукавина, родом Хрват, који је извесно време био на служби у Марибору у нашем 47. пешадијском пуку. Сада је мртав народни човек и труне у Кривошијама. Очекивало се, да ће сада бити крај устанка, али до тога није дошло; према црногорској граници повукао се је већи број устаника, те су код Загвоздака напали на 24. ловачки батаљон, а код Перковаца на 10. тиролски батаљон. Устаници су били одбачени и погинуло их је око 100 на оба бојишта“.¹⁰⁷ Орган горичких либерала, „Soča“, у рубрици „Politični pregled“, кратко је саопштено, у броју од 10. марта, да барон Јовановић не мисли на већу офанзиву против кривошијских устаника, јер се нада „да ће се ускоро потчинити властима“, а седам дана доцније констатовано је да су устаници савладани и да је у Кривошијама враћен мир, док је у броју од задњег дана марта стављено до знања читаоцима овог листа да устаници настављају да се боре, јер у мањим групама изненада нападају поједине делове аустроугарске војске.¹⁰⁸ У знатној мери је тршћанска „Edinost“ била скромнија од других

¹⁰⁵ „Novice“ 10, 8. III 1882, стр. 80.

¹⁰⁶ Уп.: „Novice“ 11, 12 од 15. и 22. III 1882, стр. 88, 96.

¹⁰⁷ „Slovenski Gospodar“ 11, 16. III 1882, стр. 85. — Има се у виду, свакако, борба на Загвоздаку, коју је водио против 300 устаника 24. ловачки батаљон, успевши да, наводно, ове сузбије уз губитак од 50 погинулих устаника, док је 1 поручник тешко рањен, а 2 војника су погинула и 13 их је рањено. Међутим, 10. батаљон тиролских ловаца, тог истог дана, у покрету од Загвоздака преко Хана ка Гркавцу, био је током готово целог пута нападан с бока од устаника све до 21 час 11. марта, када је приспео на Гркавац уз губитак: 6 војника рањених, 5 коња убијених и 6 рањених; губици устаника су остали непознати (*Der Aufstand in der Herzegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 174—177).

¹⁰⁸ Уп.: „Soča“ 10, 11, 13 од 10, 17. и 31. III 1882.

словеначких листова што се тиче објављивања вести које се одnose на резултате друге офанзиве аустроугарске војске против кривошијских устаника. Тамо је, у броју од 18. марта, у рубрици „Politični pregled. Notranje dežele“, кратко наведено да су кривошијски устаници поражени од аустроугарских трупа и устанак угушен, док су у опширном извештају, објављеном седам дана доцније, вероватно преузетом из „Narodnog Lista“ или „Slovenca“, презентирани околности везане за погибију мајора Владислава Рукавине, 9. марта, борбе у рејонима Загвоздака и Хана, те продор ц. кр. трупа ка фору Драгаља, 10. марта, и рушење овог објекта.¹⁰⁹

Дневни љубљански лист на немачком језику, иначе верни поборник политичког концепта бечке владе, „Laibacher Zeitung“ је објавио овећи број кратких саопштења односећих се на мартовску офанзиву аустроугарске војске у Кривошијама. Тамо је нарочито истакнуто: брзо сламање отпора устаника и поседане важнијих објеката у Кривошијама од стране ц. кр. трупа; издржљивост, висока борбена свест и вештина ц. кр. трупа у парирању разноврсних устаничких маневарских поступака; умешност у руковођењу борбеним дејствима трупа од стране командног кадра на челу са командантом Трупне команде, фелдмаршалом-лајтнантом Стеваном Јовановићем. После ових ласкавих оцена командног састава и јединица које су дејствовале против устаника, изречених крајем прве и почетком друге декаде марта 1982, у броју од 28. марта, под импресијом стварности, речено је, без икаквог околишавања, да кривошијски устаници нападају у разним пределима Кривовшија на мање јединице аустроугарске војске, распоређени по групама, јачине 15 до 20 људи.¹¹⁰ Орган домаћих Немаца, „Laibacher Wochenblatt“, у броју од 11. марта, кратко је саопштио да фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић захтева од кривошијских устаника безусловну капитулацију, а седам дана доцније — да су ц. кр. трупе нанеле кривошијским устаницима, јачине 900—1.000 људи, одсудан пораз и после Кривошије, 8—10. марта, док је у броју од 25. марта овог листа наглашено да у Кривошијама од 11. марта нема већих борби. Додуше, како се наводи на крају овог саопштења, у разним крајевима Кривошија појављују се мање групе устаника, које трупе прогоне.¹¹¹

Упркос томе што је аустроугарска војска током своје друге (мартовске) офанзиве посела за кратко време кључне објекте у Кривошијама, устаници су и даље изводили борбене акције против непријатељских оружаних снага. Због тога је Трупна команда, ослонцем на Црквице и Драгаљ 2. априла отпочела нову офанзиву са 14. и 43. пешадијским пуковима и два ловачка бата-

¹⁰⁹ Уп.: „Edinost“ 11, 12 од 18. и 25. III 1882.

¹¹⁰ Уп.: „Laibacher Zeitung“ 58, 59, 60, 61, 67, 71 од 11, 13, 14, 15, 22. и 28. III 1882, стр. 492, 502, 510, 515, 565, 600—601.

¹¹¹ Уп.: „Laibacher Wochenblatt“ 82, 83, 84 од 11. 18. и 25. III 1882.

љона, док су јединице 44. дивизије затварале правац између Бијеле горе и Орјена. Устаници су се повлачили пред надмоћнијим непријатељем, пруживши жилав отпор на прилазима Бијеле горе, 4. априла. То је принудило аустроугарске трупе да на достигнутим линијама праве камене карауле и шанчеве, што их је изнурило, па су се вратиле на полазне линије, не угушивши устанак. После тога, у другој декади априла, устаници су се појављивали код Марковог Дола, Грковца, Вељег Села и Ораховца. Због тога је око 3.000 војника, у две колоне, 18. априла отпочело наступање, подржано артиљеријском ватром са топовњаче „*Nautilus*“, у правцу Степена и Драгаља, а потом 19. и 20. априла, извршило напад на устаничке снаге на линији: Хан-Грковац-Убалац- црногорска граница. Устаници су пружили жилав отпор надмоћнијем непријатељу у рејону Вршаника и Пиштета и нападали с бокова и леђа, као и из заседе, његове снаге. Међутим, Трупна команда је 1. маја ојачала 47. дивизију 10. брдском бригадом, која је била дислоцирана у Црквицама. У међувремену су се одметнуле групе младића, избегавајући регрутовање, из Брајића, Маина, Побора и других села. У томе је предњачило село Побори, из кога је формирана чета од 50 наоружаних устаника. Због тога је Трупна команда упутила у Поборе један ловачки батаљон са два брдска топа али су га устаници изненада напали, 2. маја око 22 часа, код Добрих вода, присиливши га на повлачење. Већ наредног дана упућен је из Котора у Поборе део 43. пешадијског пука са два брдска топа, а и један батаљон из Будве. Те су снаге наступале, 4. маја, од Добрих вода и Кнежевића ка црногорској граници, не ступивши у контакт са устаницима. Они су, њих 179 бораца, прешли на црногорску територију, где су разоружани и упућени у Колашин. По ликвидирању устанка у Поборима, на подручју Кривошија, између Драгаља, Орјена и Бијеле горе, безуспешно су крстарили делови 16. и 22. пешадијског пука са 4 брдска топа. Због тога, уз садејство 44. дивизије, која је затварала простор између Бијеле горе и Орјена, непријатељ је отпочео, 20. маја, са три батаљона и четири брдска топа, задњу офанзиву против кривошијских устаника у две колоне: од Драгаља и Црквица. Не сачекавши непријатеља, устаници су ноћу, 20/21. маја 1882, прешли у Црну Гору. Они су тамо разоружани и интернирани, па је тиме, практично, означен крај устанка у Кривошијама.¹¹²

На измаку устанка у Кривошијама, током априла и две декаде маја 1882, словеначки листови су објављивали још ређе него раније саопштења о обостраним борбеним дејствима у рејону Кривошија и другде на подручју Боке Которске. До тога је дошло отуда што су у то време стварно изостали већи оружани сукоби, пошто су устаници, приликом наступања јаким колона неприја-

¹¹² Детаљније о збивањима у Боки Которској од почетка априла до 20. маја 1882, в.: *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 178—191; N.von Czeschka, *op. cit.*, стр. 48—50; Д. Тунгуз—Перовић, *op. cit.*, стр. 58—63; Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 165—170.

теља, избегавали да им пруже одсудан отпор, већ су се благовремено повлачили и мањим снагама изводили изненадне нападе на слабије делове аустроугарске војске. Нарочито треба истаћи да је словеначка јавност и из садржајно штурих извештаја, које су јој презентирали њени листови, била о најважнијем, што се тиче збивања у Боки Которској у наведено време, обавештена. Из њих је она могла закључити да су кривошијски устаници и даље вешто одолевали нападама вишеструко надмоћније аустроугарске војне силе све до краја друге декаде маја 1882, када је грб устаника прешао на црногорску територију. Словеначки дневник је неупоредиво, у односу на друге словеначке листове, и у задњој фази кривошијског устанка, највише презентирао словеначкој јавности кратких информација о догађајима у Боку Которској, објављених у рубрици „Politični razgled. Notranje dežele“. Ево неколико примера који, кака мислимо, утемељују ову поставку. У броју од 11. априла објављено је саопштење, у коме је наведено да су аустроугарске трупе 2. априла тукле топовима устаничке положаје у рејонима Загвоздака према Пазуи, Мачије Стопе и Дврника. После дејства брдских топова, које је имало улогу артиљеријске припреме за напад ц. кр. трупа на устаничке положаје, који је уследио 3. априла, током кога су устаници пружили нападачу једноипочасовни жилав отпор, а потом су, „увидевши да им прети опасност, побегли да би се заобилазним путем вратили у исти предео, што им није пошло за руком“. У наставку овог извештаја је наглашено да је рањено 8 аустроугарских војника, од којих „2 између њих рањена тек увече из тајног кута“, уз куриозну напомену на крају: устаничко пушчано зрно је раздробило дурбин једног мајора, који је изјутра, 3. априла, одмах по преласку у напад аустроугарских снага, осматрао њиме устаничке положаје, задобивши на слепочници незнатну огреботину.¹¹³ У врло краткој информацији, објављеној наредног дана,

¹¹³ Овај лапидаран извештај у целини гласи: „'Narodni List' od 8. t. m. poroča o položaji na jugu: Glede slednjih operacijah v Krivošijah se zelo molči. Več dni bilo je prepovedano iti v Krivošije. Dne 2. t. m. čuli so se poki topov proti vstašem, kateri so bili v skalah Zagvozodka proti Pazuhi, Mačji Stopi in Dvrniku skriti. Prvi pravi napad se je vršil v 3 dan t. m. Vstaši so se začetkom zelo ustavljali in boj je trajal poldrugo uro; ko pa so uvideli nevarnost, zbežali so da bi po ovinkih prišli naravno v isti kraj, kar pa se jim nij posrečilo. Vstaši imeli so veliko izgubo. Izmej naših se je pripeljalo 8 ranjenih v Rizano, mej katerimi so bili trije težko ranjeni. Dva izmej njih sta bila šele zvečer iz skrivnega kota ranjena, ko so čete uže ves dan preiskovale gore. V jutro pri početku boja prigodila se je čudovita epizoda. Major lovskega bataljona opazoval je z daljnogledom položaj vstašev. Sovražna krogla pa je zadela daljnogled, ga popolnoma razdrobila in majorja nekoliko oprasnila na senci. Glede operacij na Belej Gori do zdaj nij še poročil“ („Slovenski Narod“ 82, 11. IV 1882). — Током 3. априла 1882, аустроугарске јединице су водиле борбе против устаника код Пољаковца, на Мачјој планини и код Пазухе, уз губитак од 3 рањена аустроугарска војника, а два дана доцније код Дврника и села на источној ивици драгаљске увале: Баре, Умца и Питоме рупе, уз губитак од 7 рањених војника. Губици устаника, како се нагла-

саопштено је „да се је позната чета устаника, иако је, након последњих операција аустријске војске, било јасно да се устанак гаси, појавила на неприступачним стенама изнад Љуте, па је топовњача „Nautilus“ пуцала на њу“, док је у броју од 15. априла истакнуто да су „неки агитатори наговарали Жупљане, између Боке и Будве, да се укључе у устанички покрет, те је дошло до рушења телеграфских стубова и хапшења неких од ових агитатора“.¹¹⁴ У саопштењу, објављеном у броју од 18. априла, истакнуто је да Кривошијани и даље упорно одбијају да служе у аустроугарској војсци, „па како се озбиљно мисли, свакако, повратити мир“, то меродавни намеравају тамо колонизирати „по језику и обичајима сродан род са територије Велебита и масива Капеле“, док је следећег дана словеначкој јавности саопштено: да је 5. априла „завршена трећа експедиција у Кривошијама, а да ли и последња, то знају богови“; да су ц. кр. трупе, „иако је непрестано падала киша, темељито претражиле села, наишавши на нешто устаника у каменитим пределима, који су побегли, чим су угледали наше чете“; да због бежања устаника није ни било значајнијих оружаних сукоба; „да је устанак у ужем смислу речи угушен“, али ће још доста времена проћи „пре него што се у потпуности Кривошије истребе од устаника“. Поред тога, тамо је наведено, позивом на саопштење „Narodnog Lista“ од 17. априла, да су се неки становници Побора били упутили преко Ластве у Кривошије да ступе у устаничке редове, али су њихову намеру осујетили становници Ластве, вративши их, наводно, натраг.¹¹⁵ Даље је у овом листу, у броју од 20. априла, кратко наведено да, наводно, становници Побора и Маина оклевају да приступе кривошијским устаницима, а упорници из Брајића су „порушили телеграфску везу“ и, тобоже, „упутили се преко Црне Горе у редове кривошијских устаника“, док је, шест дана доцније, у овом листу кратко саопштено да су представници наведених села изразили у Будви лојалност барону Јовановићу.¹¹⁶ Почев од треће декаде априла па до почетка јуна 1882, словеначки дневник је објавио неколико саопштења из последње фазе кривошијског устанка, чији се садржај, за који се може рећи да је углавном веродостојан, може свести на следеће: да је током 15. априла „био бој изнад Ораховца између ц. кр. трупа и устаника,¹¹⁷ који су брзо сузбијени испољивши неборбеност, јер се боре ради борбе, пошто се не могу надати било каквом успеху“, што је наведено у броју од

шава у монографији Генералштаба аустроугарске војске, непознати су, како током борбе 3. тако и 5. априла (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 179—182).

¹¹⁴ Уп.: „Slovenski Narod“ 83, 86 од 12. и 15. IV 1882.

¹¹⁵ Уп.: „Slovenski Narod“ 88, 89 од 18. и 19. IV 1882.

¹¹⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 90, 95 од 20. и 26. IV 1882.

¹¹⁷ Он није евидентиран у табеларном прегледу на крају монографије Генералштаба аустроугарске војске (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, Chronologisches Verzeichniss der Affairen und Verluste, Beilage III, стр. XXI).

22. априла; да је у Кривошијама, углавном, престало пушкарање, истиче се у броју од 4. маја; да се 50—60 Поборана сукобило са одељењем жандарма и ловцима, 2. маја, на Коложуновом седлу, када је тешко рањено 7 устаника, а од аустроугарских снага 1 официр и 1 ловац, те су, 3. маја, јаке ц. кр. трупе „протерале устанике угнездене северно од Стањевића, који су побегли, као бајаги, у Црну Гору“, ¹¹⁸ како је наведено у броју од 6. маја; да су Кривошијани више склонили исељавању неголи поковавању аустројским властима, истиче се у броју од 11. маја; да је, након отпора устаника, 8. маја, 16. пешадијски пук посео Орјен, а 22. пешадијски пук Вучји зуб, уз губитак: 1 мртав и 4 рањена војника, што се истиче у броју од 13. маја; да је устанак коначно угушен, јер су устаници пребегли на црногорску територију, где су разоружани, чему је знатно допринео коректан однос Црне Горе према Монархији, што је наведено у бројевима од 25. маја и 2. јуна словеначког дневника.¹¹⁹ И након окончања устанка у Кривошијама словеначки дневник се интересовао за тамошња збивања, објавивши до краја прве декаде октобра 1882. неколико кратких саопштења. Тако је, на пример, у броју од 6. јуна наведено да је фелдмаршал-лајтнант Стеван Јовановић одао признање и захвалност скупљеним официрима у Котору, а преко њих и војницима у име цара, 19. маја, за испољену храброст и умешност у руковођењу борбеним дејствима за повратак мира у Боки Которској. Поред тога, тамо је наведено да око 300 кривошијских устаника не намерава да се из Црне Горе врати својим кућама, што је случај и са 3.500 избеглица из Кривошија који су пребегли у Црну Гору, како је наведено у броју од 16. јуна.¹²⁰ У броју од 28. јуна изричито је наглашено да се Закон о преким судовима, уведен 28. фебруара 1882, има примењивати још шест месеци у которском, дубровачком и метковићком срезу, а у броју од 23. септембра да се дозвољава ношење „народног оружја“ у Боки Которској, сем на подручју рисанске и ораховачке општине, док је у броју од 9. октобра речено да је војни суд осудио 24 грађанина из Брајића на казне затвора у трајању од 1—5 година због суделовања у устаничком покрету, уз ослобођење „само двојице“.¹²¹

Скоро идентично словеначком дневнику, што се тиче садржаја информација о догађајима на устаничком подручју, обавестио је и „Slovenec“ словеначку јавност, током априла и маја

¹¹⁸ То није у свему тачно. Поборани су изненада напали око 22 часа, 2. маја, код Добрих вода непријатељски батаљон и приморали га на повлачење. Наредног дана је упућен у Поборе део 43. пука и један батаљон из Будве. Пред овим снагама, које су наступале од Добрих вода и Кнежевића ка црногорској граници, 4. маја, 179 устаника је прешло у Црну Гору, где су разоружани и интернирани у Колашин (Н. Стијеповић, *op. cit.*, стр. 167—169).

¹¹⁹ Уп.: „Slovenski Narod“ 92, 102, 104, 108, 110, 119, 125 од 22. IV, 4, 6, 11, 13, 25. V и 2. VI 1882.

¹²⁰ „Slovenski Narod“ 128, 136, од 6. и 16. VI 1882.

¹²¹ Уп.: „Slovenski Narod“ 146, 218, 231 од 28. VI, 23. IX и 9. X 1882.

1882. То је овај лист чинио знатно ређе и уз нагласак да ће аустроугарска војска морати напрегнути знатне снаге и проћи кроз разна искушења док у потпуности поврати мир у Боки Которској. Па и поред тога, извештаји овог листа, објављени у рубрици „Polititični pregled. Avstrijske dežele“, како се може констатовати из ниже наведеног, представљају допуну саопштењима из словеначког дневника. У броју „Slovenca“ од 4. априла наведено је да је недовољно 8 милиона форинти за умирење Херцеговине и Кривошија, па ће се захтевати од делегација одобрење 30 милиона, што ће удовољити потребе за угушење устанка и изградњу утврђења, а четири дана доцније означена је као животно питање за државу потреба повезивања железницом Далмације и Босне и Херцеговине с Аустријом.¹²² Тачно је у овом листу, у броју од 27. априла, подвучено да су аустроугарске трупе, уз подршку брдских топова и артиљеријских оруђа са топовњаче „Nautilus“, кренуле у напад на устаничка упоришта у источним Кривошијама, 18. априла, и даље према Драгаљу, када је неколико села спаљено, а устаници су се одупрли нападачу, поред осталог, и на тај начин што су им куће, бар за извесно време, послужиле као одбрамбени објекти, одакле су надирућим аустроугарским трупама пружали отпор, а потом и као ослонац за повлачење на следећу узаостопну линију.¹²³ У броју од 16. маја, након навођења подручја у Херцеговини и јужној Босни из којих су се устаници вратили својим кућама, истакнуто је да „само Кривошијани се не мисле покорити властима, већ ће рађе остати у туђини“, а једанаест дана доцније — да је телеграмом из Цетиња, од 22. маја, јављено „да су сви Кривошијани, пошто им је нестало муниције, прешли у Црну Гору“.¹²⁴ Коначно, у броју од 6. јуна кратко је речено да фор Драгаљ није требало рушити и да се у рејону Загвоздака скрива група устаника, а крајем августа — да Кривошијани који се из Црне Горе враћају задају властима велике бриге, јер и даље траже ослобођење од службења у аустроугарској војсци и да им држава нове куће сагради, што влада није вољна да акцептира.¹²⁵

За разлику од „Slovenskog Naroda“ и „Slovenca“, остали словеначки листови су далеко оскуднији у информацијама о ситуацији у Боки Которској у задњој фази устаничког покрета. Поред тога, те информације садрже веома мало појединости о борбеним дејствима, већ су, углавном, прожете уопштеним констатацијама односећи се на стање устанка у Кривошијама. Угледни и

¹²² Уп.: „Slovenec“ 38, 40 од 4. и 8. IV 1882.

¹²³ То кратко саопштење гласи: „V Krivošiji še sedaj ni mirno. Ker so se še vedno prikazivali vstaši, preiskovali so 18. t. m. vso vzhodno Krivošijo. Precej zjutraj je gorelo: Velje Selo, Klaviči, Stepen in Poda. Ob 9 uri so pokali topovi iz okopa pri Vranjem brdu in od topniške ladije „Nautilus“ proti kotlu v Veljem Selu. Ako se kraji požigajo, pride od tod, da iz hiš streljajo na vojakе. Kakor je videti, vstaje ne bo prej konec, dokler bo v Krivošiji stala še kaka bajta. Zalostno!“ („Slovenec“ 47, 27. IV 1882).

¹²⁴ Уп.: „Slovenec“ 55, 60 од 16. и 27. V 1882.

¹²⁵ Уп.: „Slovenec“ 63, 98 од 6. VI и 29. VIII 1882.

најстарији словеначки конзервативни политички лист „Novice“ саопштио је словеначкој јавности, у броју од 19. априла, у рубрици „Novičar iz tujih in domačih dežel“, да ће у Кривошијама, наместо одсељених породица у Црну Гору, бити насељени Лиџани.¹²⁶ У „Slovenskom Gospodar“, у броју од 27. априла, у рубрици „Politični ogled. Avstrijske dežele“, кратко је саопштена вест о угушењу устанка и да се војници боре са разним тешкоћама, посебно временским, „јер морају у дубоком снѣгу под шаторима становати и чувати границу према Црној Гори“, а у броју од 18. маја, у истој рубрици, истакнуто је да се „ту и тамо у Кривошијама појављују, с времена на време, устаници, али брзо ишчезавају чим угледају војнике“.¹²⁷ Орган горичких либерала „Soča“, у броју од 21. априла, у рубрици „Politični pregled“, кратко је навео „да је устанак биствено угушен, благодарећи храбром држању војника“, а седам дана доцније, у истој рубрици, стоји да је „у устаничким покрајинама било малих чарки“, док је, на истом месту, у броју од 2. јуна, наведено ово: „У Кривошијама војници праве путеве, тврђаве и цистерне и то доста споро, јер извођачи радова немају при руци довољно грађевинског материјала“.¹²⁸ Коначно, у тршћанској „Edinosti“, у рубрици „Politični pregled Notranje dežele“, у броју од 15. априла, наведено је да је аустроугарска војска 3. априла, након жилавог отпора устаника, заузела Мачију планину, а наредног дана Бијелу гору, Вучји зуб и Орјен, уз нагласак: „Војници су продрли до црногорске границе и поздравили црногорски кордон“,¹²⁹ а у броју од 27. маја, у истој рубрици, наведено је ово: „Кривошијски устаници, колико их се је још налазило на планинама, ноћу, 20/21. маја, из Леденица и Убала,

¹²⁶ Одобравајући такву евентуалност, тамо је, у смислу коментара, наведено ово: „То је pametno, da ne pošljejo doli nemških naseljencev, ker ti bi imeli mnogo trpeti pred sovraštvom sosednih Srbov; z Ličani pa se bodo menda ti prej porazumeli, ker govoré z njimi isti jezik, in ker se bodo Ličani lahko tudi orožjem branili proti sovražnim napadom, saj so orožja vajeni, ker ni še dolgo, kar so bili še vojaki“ („Novice“ 16, 19. IV 1882), стр. 128).

¹²⁷ Уп.: „Slovenski Gospodar“ 17, 20 од 27. IV и 18. V 1882, стр. 133, 158.

¹²⁸ Уп.: „Soča“ 16, 17, 22 од 21, 28. IV и 2. VI 1882.

¹²⁹ Тако је наведено и у саопштењу љубљанског провладиног дневног листа, „Laibacher Zeitung“, у рубрици „Neueste Post“, у броју од 6. априла, што значи да га је „Edinost“ преузела и објавила у парафразираној форми. Иначе, ad litteram то саопштење гласи: „Wien, 5. April (Officiell). Nach kurzem Gefechte östlich von Poljakovac in der Krivošije wurden am 3. April Mačija Planina und am 4. April Bjela Gora besetzt; die Insurgenten flohen. Am 4. April wurden die Insurgenten durch einige Schüsse von Lisac vertrieben. Die Truppen besetzten am 3. und 4. April Vuči Zub und Orjen, um ein Ausweichen der Insurgenten gegen Zubci zu verhindern. Die Truppen gingen bis hart an die Grenze von Montenegro vor und begrüsten den dortigen Cor-don“ („Laibacher Zeitung“ 79, 6. IV 1882, стр. 670). — Ови наводи стоје у сагласности са подацима који се односе на операције ц. кр. тупа, почетком априла 1882, против кривошијских устаника, наведених у монографији Генералштаба аустроугарске војске (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 178—182).

а из Ораховца наредне ноћи, продрли су на црногорску територију, где су били разоружани и упућени у Никшић¹³⁰.

Провладин орган „Laibacher Zeitung“, у задњој фази трајања кривошијског устанка, објавио је неколико кратких саопштења, у којима се третирају обострана борбена дејства, уз пренаглашену глорификацију победа аустроугарских трупа над кривошијским устаницима. Но, без обзира на то, те информације, због датирања и лоцирања оружаних сукоба, представљају допуну саопштењима из словеначких листова. Тако је, у броју од 6. априла, како смо већ *ad litteram* навели, саопштено словеначкој јавности о резултатима извиђачке делатности јачих аустроугарских снага, 3. и 4. априла, а два дана доцније тамо је, позивајући се на извештај команданта Трупне команде, фелдмаршал-лајтнанта Стевана Јовановића, од 6. априла, наведено да су аустроугарске групе, „које су дејствовале изврсно“, очистиле Кривошије од устаника, до 5. априла, од Орјена до линије Драгаљ—Грандовина и даље до Лупоглава и Гркавца, уз краткотрајан отпор устаника код Драгаља, 5. априла.¹³¹ Врло кратко, али и тачно, саопштено је у овом листу, у броју од 14. априла, да су устаници безуспешно напали на стражу аустријске војске на Голом врху, 7. априла, када су у том рејону убили двојицу војника водоноша, а ранили једног каплара у рејону Пазуе, док је у броју од 22. априла наглашено да су се устаници повлачили без отпора пред јаким извиђачким аустроугарским снагама, које су наступале 18. и 19. априла према Малом Пиштету и Дугом долу, али су у рејону Питоме рупе пружили отпор, 18. априла, одакле су сузбијени уз губитак од 26 устаника мртвих и рањених, док су ц. кр. трупе имале 9 рањених, од којих 6 лакше.¹³² Даље је, у броју од 22. априла, у овом листу објављен подужи напис у коме је, као најважније, истакнуто да је у Кривошијама устанак савладан, будући да је читаво подручје устаничког покрета прекривено густом мрежом патрола и јачих извиђачких колона 47. дивизије. Међутим, органи власти ће имати великих тешкоћа да стање нормализују, пошто Кривошијани постављају бесмислен захтев: да буду ослобођени војне обавезе, а пребегли у Црну Гору, као услов за повратак, захтевају потпуну амнестију и изградњу о држав-

¹³⁰ Уп.: „Edinost“ 15, 21 од 15. IV и 27. V 1882. — Устаници који су у наведене дане прешли у Црну Гору, њих 547, одаслани су у Језера и Шаранце (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 189—190).

¹³¹ Уп.: „Laibacher Zeitung“ 79, 81 од 6. и 8. IV 1882, стр. 670, 686; напомена 129. овог чланка. — То саопштење, у скраћеној форми, објавио је, недељу дана доцније, и „Laibacher Wochenblatt“ („Laibacher Wochenblatt“ 87, 15. IV 1882). Наведено се подудара са означеним у монографији Генералштаба аустроугарске војске (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 178—182).

¹³² Уп.: „Laibacher Zeitung“ 85, 92 од 14. и 22. IV 1882, стр. 721, 782; (*Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882...*, стр. 182—183).

ном трошку нових кућа онима који су остали без крова над главом. На крају овог састава је наведено да ове захтеве треба одлучно одбацити и силом ред завести.¹³³ Готово идентично подацима, означеним у монографији Генералштаба аустроугарске војске, у овом листу, у броју од 28. априла, наведено је да је 30 устаника из заседе напало код Јеловог дола, рано изјутра, 23. априла, одељење аустроугарске војске, које је пошло за воду, и том приликом тешко ранило 4 пешака, а у броју од 2. маја речено је да је на северном делу драгаљске висоравни била, 23. априла, краткотрајна борба, у којој су два батаљона пешадије 43. пешадијског пука и 1. батаљона Тиролског ловачког пука учествовали и брзо сузбили устанике, уз лакше рањавање једног ловца.¹³⁴ Поред тога, у овом листу је, током маја, као важније у вези с догађајима у Кривошијама, наведено следеће: да су извиђачки делови аустроугарске војске, током 18. и 19. априла, очистили источни део Кривошија до црногорске границе и да инжењеријске јединице покоравају путеве, изграђују утврђења и бараке, изградивши до сада 10, за смештај трупа, како стоји у броју од 3. маја; да је током 2. и 3. маја вођена борба против устаника из Побора,¹³⁵ који су са породицама прешли у Црну Гору, 4. маја, где су разоружани, како је наведено у бројевима од 6. и 9. маја; да је рејон Вучјег зуба, после оштре борбе, која је с прекидима трајала 8. и 9. маја, очишћен од устаника, како је наглашено у броју од 12. маја; да се, изузев Горњих Побора, изводи неометано регрутовање у Боки Которској и да су „трупe већ уредиле свој смештај на Гребену, код Црквица и на Гркакцу“, забележено је у броју од 20. маја; „да су ноћу, 21 (маја) устаници из Кривошија, Леденица и Убала, а ноћу 22 (маја) устаници из Ораховца прешли у Црну Гору, где су разоружани и за Никшић одведени“, наглашено је у информацији објављеној у провладином органу, у броју од 27. маја 1882. године.¹³⁶

Како мислимо, потребно је најнеопходније рећи и о ставу Словенаца у односу на држање Црне Горе према бокељском устанку од јануара до краја маја 1882. Као и у припремном делу устанка у Боки Которској тако и током његовог трајања, званично Цетиње је на отвореној сцени консеквентно проводило неутралну политику, настојећи да се не замери Хабзбуршкој Монархији. Међутим, црногорска влада је искрено радила на томе да,

¹³³ Овај напис, с насловом „Aus Gravosa“, преузет је из органа бечке владе „Politische Correspondenz“, који представља извештај његовог кореспондента из Груза од 10. априла („Laibacher Zeitung“ 92, 22. IV 1882, стр. 781).

¹³⁴ Уп.: „Laibacher Zeitung“ 97, 100 од 28. IV и 2. V 1882, стр. 824, 856; *Der Aufstand in der Hercegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882* . . . , стр. 184—185.

¹³⁵ О томе је најнеопходније раније речено (в.: напомену 118. овог чланка).

¹³⁶ Уп.: „Laibacher Zeitung“ 101, 104, 106, 109, 115, 121, од 3, 6, 9, 12, 20. и 27. V 1882, стр. 862—863, 890, 908, 936, 989, 1041.

посредством тајних канала, пружи кривошијским устаницима разноврсну помоћ, пре свега у средствима за живот и борбу. Нарочито ваља истаћи да је црногорски народ, првенствено његов део из пограничних крајева, отворено помагао устанички покрет: давање оружја, муниције и хране; смештај и издржавање устаничких породица; и прихватање и лечење рањеника. Бојећи се непожељних консеквенција као последица евентуалних репресалија, које је према Црној Гори могла применити тада веома моћна Аустро-Угарска, књаз Никола је био против таквог вида помоћи, те је предузимао потребне мере да је спречи и устанички покрет у Боки Которској помаже на строго конспиративан начин.¹³⁷

Органи немачке Либералне странке у Аустрији, какав је био случај и са „Laibacher Wochenblattom“, а понекад и владини органи као и мађарски листови, с времена на време су отворено оптуживали Црну Гору да потпомаже устанак у Боки Которској, јер би, у противном, овај био врло кратког века. Поред „Гласа“ Црногорца“, који је оштрим тоном и аргументовано побијао такве тврдње, и словеначки листови су оштро критиковали ова анти-црногорска иступања. Они су нарочито истицали да пролиберални немачки листови а ргиóги, због мржње према словенским народима, неоправдано окривљују Црну Гору, будући да своје тврдње нису, нити, могу аргументовати непобитним доказима. У броју од 11. фебруара, у „Laibacher Wochenblattu“ је наведено да ће аустроугарске групе посести Црну Гору ако се не буде држала неутрално према устанку, а седам дана доцније у овом листу је наглашено да је сумњива неутралност црногорске владе, док је у броју од 25. фебруара речено да устаници добијају у Црној Гори уточиште, а такође и избеглице из Херцеговине и Кривошија, како стоји у броју од 4. марта 1882. овог љубљанског немачког недељног листа.¹³⁸ Даље је у овом листу, у броју од 15. априла, речено „да је Црна Гора била неутрална само на папиру“, а у броју од 13. маја да су Поборани добили уточиште у Црној Гори, што је доказ да су отуда подстакнути да се отворено супротставе одредбама Закона о служби у аустроугарској војсци.¹³⁹ Провладин лист „Laibacher Zeitung“ објавио је дужи чланак под насловом „Ustank i Crna Gora“, у броју од 1. априла 1882, у коме је, као најважније, наведено да се Црна Гора веома дволично држи према Аустро-Угарској, јер на веома перфидан начин подупире устанички покрет у Кривошијама. Тај свој закључак анонимни аутор покушава аргументирати околношћу да Црна Гора, наводно, на једном прелазу дозвољава да устаници пређу на њену територију,

¹³⁷ Опширније о ставу Црне Горе према устанку у Боки Которској током његовог трајања в.: Д. Тунгуз-Перовић, *op. cit.*, стр. 25—29; X. Капицић, *Црна Гора према херцеговачком устанку 1882 г. . . .*, стр. 149—154; Н. Стијеповић, *op. cit.*, 178—180.

¹³⁸ Уп.: „Laibacher Wochenblatt“ 78, 79, 80, 81 од 11, 18, 25, II и 4. III 1882.

¹³⁹ Уп.: „Laibacher Wochenblatt“ 87, 91 од 15. IV и 13. V 1882.

као и то да се на другом прелазу врате да се боре против аустро-угарских трупа.¹⁴⁰

Званични орган Књажевине Црне Горе „Глас Црногорца“, углавном у уводницима без наслова, уверавао је црногорску и светску јавност у злонамерност написа у немачким и мађарским листовима, у Аустро-Угарској, пре свега у бечким, на једној, и лојалност Црне Горе према Монархији, на другој страни. Нарочито је истакнуто да је устанак у Кривошијама избио не на подстицај Цетиња, већ због увођења Закона о ландверу посредством насилних мера, уз нагласак да многобројни угледни државници Аустро-Угарске признају коректно држање Црне Горе према политици бечке владе.¹⁴¹

Од словеначких листова је у првом реду „Slovenski Narod“, на доста упадљив начин, реаговао на писање поменутих листова, објавивши неколико краћих саопштења, у којима се, углавном, истиче да су неоправдани ови напади на Црну Гору, будући да она није подстакла Кривошијане на устанак, већ је томе главни кривац централистичка аустријска управа, која становницима Боке Которске одузима на бруталан начин аутономне повластице од виталног значаја, као што је случај с анулирањем њиховог ослобођења од службе у аустроугарској војсци. Такав став је испољио и „Slovenec“.¹⁴² Одлучно стојећи на страни Црне Горе, словеначки дневник је иступио против окривљавања Црне Горе од стране задарског „Narodnog Lista“, да подстиче кривошијске устанике на настављање оружане борбе против аустроугарских трупа. То се огледа у томе што је словеначки дневник, у броју од 10. јуна, у рубрици „Politični pregled. Vnanje države“, објавио најважнији део одговора органа црногорске владе задарском листу ad litteram и у парафрази, у коме је наглашено да „Narodni List“ не може бити компетентан да пише о устанку као Црна Гора, која је ближа догађајима, и да овај лист клевете Црну Гору инспирисан од других чинилаца.¹⁴³

¹⁴⁰ О томе је, као најважније, у овом напису, објављеном под насловом „Der Aufstand und Montenegro“, који је преузет из органа бечке владе „Politische Correspondenz“, а представља извештај дописника тог листа из Дубровника од 25. марта, дословно наведено ово: „In der öffentlichen Meinung wusste man sich die erneuten Kämpfe nach der Besetzung von Dragalj nichts anders als durch ein verrätherisches Doppelspiel Montenegros zu erklären, welches den Insurgenten gestaltet habe, seine Gränze an einem Punkte zu überschreiten, um sie am einem anderen zu frischen Unternehmungen gegen die kaiserlichen Truppen wieder durchschlounfen zu lassen“ („Laibacher Zeitung“ 75, 1. IV 1882, стр. 633).

¹⁴¹ Уп.: „Глас Црногорца“ 3, 4, 5, 8, 11, 12, 18 од 17 (29), 24 (5. II), 31 (12. II) I, 21 (5. III) II, 14 (26), 21 (2. IV) III и 2 (14) V 1882.

¹⁴² Уп.: „Slovenski Narod“ 16, 19, 22, 48, 73, 77, 195 од 20, 24, 27. I, 28. II, 30. III, 4. IV и 26. VIII 1882.

¹⁴³ Најважнији део, у преводу на словеначки језик, преузетог текста из уводника „Глас Црногорца“ од 23 (4. јуна) маја 1882, без наслова, који представља одговор на увредљиво по Црну Гору саопштење, које је објавио задарски „Narodni List“, у броју 41, гласи: „Ali, kadar je govor o Krivošijah, naj bode znao ‚Narodnemu Listu‘ in vsacemu, komur treba, da bi

Поред наведеног, „Глас Црногорца“ је, с времена на време, углавном у уводницима без наслова, опширно писао о коректном држању Црне Горе према свом моћном суседу, Хабзбуршкој Монархији, током операција аустроугарске војске против кривошијских устаника, без присуства било каквог полемичког тона. У броју од 17. јануара наведено је да коректност држања Црне Горе према Аустро-Угарској потврђује признање које јој је, у том смислу, одао председник угарске владе Тиса Коломан (Tisza Kálmán), а седам дана доцније — да је тако признање Цетињу изрекао и министар спољних послова Аустро-Угарске, Калноки Густав (Kálnoky Gustav), па су посве неосновани било какви приговори, упућени на адресу Црне Горе, да потпомаже устанички покрет, како је наглашено у броју од 13. фебруара, док је, четири дана доцније, речено да се Црна Гора од избијања устанка нашла у тешком положају, па је, и поред тога, према суседној Монархији поступала коректно.¹⁴⁴ Даље је, у броју од 7. марта, наведено да Аустро-Угарска нема разлога да се жали на држање Црне Горе према устаницима, а у броју од 4. априла изражена је мисао да Цетиње жели да устанак буде што пре савладан, јер му је преко потребан мир, уз додатак да су досадашњи успеси аустроугарске војске незамисливи без неутралног става Црне Горе према устаничком покрету, што је потврђено у изјавама пред Делегацијама појединих посланика, како је речено у броју од 11. априла, док је у овом листу, седам дана доцније, наведено да је гроф Калноки изразио пред Делегацијама своје задовољство држањем Црне Горе према Аустро-Угарској у вези с устаничким покретом у Боки Которској.¹⁴⁵

Сматрајући да је устанак избио у неповољној међународној политичкој атмосфери, када је у Аустро-Угарској био стабилизован дуалистички систем и када је Монархија уживала велики ауторитет код великих сила, словеначки листови су се похвално изражавали о лојалном држању црногорске владе према Аустро-Угарској приликом операција њене војске против устаника на подручју Боке Которске. Наравно, у том погледу предњачи „Slovenski Narod“, који је у горњем смислу објавио неколико кратких саопштења у рубрици „Politični razgled.Vnanje države“, чији се садржај, углавном, своди на следеће: да црногорски књаз инси-

tudi mi umeli pisati zgodovinu vstanka krivošijskega od njegovega početka pa do denes, in to ne na naročbo ali po tujem narekovanji, nego tako, kakor smo mi s svojimi očmi z naših višin videli. A zagotavljam zopet tisto gos-podo, da smo dobro oči odpirali in daleč videli, dalje nego se na dotičnih mestih misli'. Naposled pa pretita list, da će se bode še dalje tiralo to napadanje, da bode vso to zgodovino objavil, katera bode neprijatno dirnula vse one, od glavarja deželne vlade dalmatinske do zadnjega pomagača itd., ker neče nikomur nič dolžen ostati“ (уп.: „Глас Црногорца“ 21, 23 (4. VI) V 1882; „Slovenski Narod“ 131, 10. VI 1882).

¹⁴⁴ Уп.: „Глас Црногорца“ 3, 4, 6, 7 од 17 (29), 24 (5. II) I, 13 (25) и 17 (1. III) II 1882.

¹⁴⁵ Уп.: „Глас Црногорца“ 10, 14, 15, 16 од 7 (19). III, 4 (16), 11 (23) и 18 (30). IV 1882.

стира на томе да се Црна Гора држи стриктно неутрално у односу на Аустро-Угарску и кривошијске устанике, како је наглашено у броју од 14. фебруара, што је и на делу потврђено, како је речено у наредном броју; да „сви званични извори сведоче о лојалном односу Црне Горе према Монархији“, како стоји у броју од 28. фебруара, и да Црна Гора, упркос свим тешкоћама, није нарушила своју неутралност, стоји у броју од 2. марта; да је Црна Гора свој неутралан став доследно спроводила доказује разоружавање и интернирање устаника који су прешли на црногорску територију, како је наведено у бројевима од 15, 16. и 20. марта; да је црногорски књаз наклоњен Аустро-Угарској, стоји у броју од 21. марта, а два дана доцније — да ће Црна Гора и даље задржати неутралан став према устанку; да је устанак у Кривошијама савладан, како је наглашено у саопштењу органа црногорске владе, у броју од 2. јуна 1882, благодарећи околности што су устаници били лишени помоћи од стране Црне Горе.¹⁴⁶

На крају да напоменемо да су и остали словенски листови, па и провадин „Laibacher Zeitung“, каткада, у кратким саопштењима, попут словеначког дневника, но у крајој верзији, одали признање црногорском књазу за консеквентан неутралан однос званичног Цетиња према устаничком покрету и лојалан став према Хабзбуршкој Монархији. Наглашено је да је таква оријентација вредна поштовања, будући да се ради о устаницима, црногорским сународницима, којима Црна Гора, због обавеза према Монархији, како се наглашава у словеначким листовима, није могла притећи у помоћ, што је наглашено, у смислу одавања признања Црној Гори, и од стране највиших државних функционера Аустро-Угарске.¹⁴⁷

*
* *
*

Оценивши да је устанак против Аустро-Угарске у Боки Которској бесперспективан, с обзиром на лишеност подршке споља, стабилну унутрашњу политичку ситуацију у држави и висок степен њеног међународног угледа, у припремном периоду устаничког покрета, тј. од објављивања Закона о ландверу, јуна 1881, па до почетка 1882, Словенци су заговарали тезу о целисходности ослобођења Бокеља од обавезе служења у аустроугарској војсци. Тај корак, како се наглашавало у словеначким листовима, треба да предузме бечка влада по хитном поступку и тако елиминише на ефектан начин узрок устаничког врења у Кривошијама и врати мир у том делу државе. Због тога су словеначки листови оштро

¹⁴⁶ Уп.: „Slovenski Narod“ 36, 37, 48, 50, 61, 62, 65, 66, 68, 125 од 14, 15, 28. II, 2, 15, 16, 20, 21, 23. III и 2. VI 1882.

¹⁴⁷ Уп.: „Slovenec“ 10, 17 од 26. I и 14. II 1882; „Novice“ 7, 15. II 1882, стр. 56; „Soča“ 7, 14 од 17. II и 7. IV 1882; „Edinost“ 16, 22. IV 1882; „Laibacher Zeitung“ 19, 35, 120, 121, 122 од 24. I, 13. II, 26, 27. и 30. V 1882, стр. 171, 309, 1035, 1053.

критиковали бечке органе немачке Либералне странке, почев од октобра 1881. до средине јануара 1882, што су преувеличавали устанички покрет у Кривошијама, измишљали борбена дејства устаника и захтевали од владе хитно предузимање најоштријих мера у циљу повратка мира. Након избијања устанка, његовог ширења и током извођења обостраних борбених дејстава, од почетка јануара до краја маја 1882, словеначка јавност је била обавештена, посредством њених листова, о најважнијим догађајима у Боки Которској. Ти листови су, ради боље обавештености својих читалаца, успевали да објаве саопштења и из протугвладиних извора, који су истицали храброст и вештину кривошијских устаника, испољене у борбама против вишеструко надмоћнијег непријатеља. Па и поред тога, у већем делу ових саопштења била је присутна жеља да се устанак што пре заврши. Таква оријентација словеначке јавности је, добрим делом, била условљена околношћу да је званично Цетиње, како су словеначки листови обавештавали своје читаоце, заузело неутралан став према устаничком покрету у суседној Боки Которској и стриктно га се придржавало од његовог почетка па до угушења устанка војном силом. Иначе, сем органа „немшкутарјев“, тј. домаћих Немаца, „Laibacher Wochenblatta“, који је, као осведочени словенофобски лист, нападао Црну Гору, као и друге словенске народе, окривљујући је да тајно помаже устанички покрет, словеначки листови су похвално писали о Црној Гори, подвлачећи њен лојалан однос према Аустро-Угарској, и оштро критиковали немачке листове, који су излазили у Бечу, због тога што су бацали кривицу на званично Цетиње за избијање устанка у Боки Которској.

Др Петко Луковић.